Μνήμων

Τόμ. 1 (1971)

Τ Ο Μ Ο Σ Π Ρ Ο Τ Ο Σ

ΜΝΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ : 'Η εξέλιξις τῶν τουρκολογικῶν σπουδῶν • ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΓΑΡΔΙΚΑ : 'Ο 'Αναστάσιος Πολυζωίδης καὶ ἡ 'Ελληνικὴ 'Επανάστασις • ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗ : Συμβολὴ εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Πέτρου Στεφανίτση • ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. ΛΟΥΚΟΥ : 'Η κατάληψις τῆς Καλαμάτας ἀπὸ τοῦς Μανιάτες (1831) • ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΚΑΤΗΦΟΡΗ : 'Ο 'Εμμ. 'Αντωνιάδης καὶ τὰ περὶ ἀναμειξεῶς του εἰς τὴν πειρατείαν • ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ : 'Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς μονῆς Ταξιάρχων Αἰγίου • ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ : Zonaticum • ΚΩΣΤΑ Θ. ΛΑΠΠΑ : Συμβολὴ εἰς τὴν Καλαβρυτινὴν βιβλιογραφίαν.

Α Θ Η Ν Α Ι 1 9 7 1

Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ

doi: [10.12681/mnimon.393](https://doi.org/10.12681/mnimon.393)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ Κ. (1971). Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. *Μνήμων*, 1, 23–52.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.393>

Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ἡ βιογράφηση τῆς πρώτης φάσεως τῆς ζωῆς τοῦ Ἀναστ. Πολυζωΐδη ἔχει περιορισμένη ἱστορική ἀξία ἂν τὸν ἀντιμετωπίσωμε σὰν δημόσιο ἄνδρα· ἂν ἔχη κάποια σπουδαιότητα εἶναι σὰν περιγραφή μιᾶς προσωπικότητος, πού ἀργότερα θὰ ἀναδειχθῇ σημαντική γιὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ σθένος τῆς. Περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὴν δημόσια δράση του, πού ἔχει γιὰ τὸν ἴδιο χαρακτήρα παραπληρωματικὸ καὶ ἐπουσιώδη, πρέπει νὰ δοθῇ ἔμφαση στὸν Πολυζωΐδη σὰν ἰδιώτη καὶ σὰν μαθητῇ, πού μάλιστα μᾶς παρέχει ἐνδείξεις τῆς ψυχουσυνθέσεως καὶ τῆς νοημοσύνης του μέσα ἀπὸ δικά του κείμενα ¹.

Γεννήθηκε στὸ Μελένικο τῆς Μακεδονίας στὶς 20 Φεβρουαρίου 1802 ἀπὸ εὐπόρους γονεῖς, ἄρχοντες τοῦ τόπου ². εὐνοήθηκε στὴν ἐκπαίδευσή του, στὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔδωσαν μεγάλη σημασία οἱ γονεῖς του. Γιὰ τὸν πρῶτο του δάσκαλο Ἀδὰμ Ζαπέκο ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, μαθητῇ τοῦ Δημ. Βαρδάκα, φίλο καὶ συμμαθητῇ τοῦ Νεοφύτου Δούκα ³, ἐκφράζεται ἐπαινετικά στὰ «Νεοελληνικά» του ⁴. Ἀπὸ τὸν οἰκοδιδάσκαλό του Χριστόφορο Φιλητᾶ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, μαθητῇ τοῦ Ψαλίδα, ἐπῆρε μαθήματα λατινικῶν, γεωγραφίας καὶ ἱστο-

1. Τὰ σπουδαιότερα βιογραφικὰ τοῦ Πολυζωΐδη ὑπάρχουν ἐν συντομίᾳ στὸν πρόλογο τῆς ἐκδόσεως τῶν «Νεοελληνικῶν» του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πολυζωΐδη, σὰν νεκρολογία ἀπὸ τὸ γαμπρὸ του Δημ. Μανασίδη. Ὁ ἐκδότης τῆς τετράτομης «Γενικῆς Ἱστορίας» τοῦ Πολυζωΐδη, Κ ρ έ μ ο ς, καὶ ὁ Π. Π έ ν ν α ς στὸ ἄρθρο «Ὁ Μακεδὼν Ἀναστάσιος Πολυζωΐδης ὡς πολιτικός, ὡς δικαστὴς καὶ ὡς ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων», «Σερραϊκὰ Χρονικά», Α', 1953, σ. 565, ἐπαναλαμβάνουν, γιὰ τὴν περίοδο πού μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅσα διηγεῖται ὁ Μανασίδης. Βλ. ἐπίσης Ἀπ. Γκισδαβίδη, Σελίδες τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 243 - 50 καὶ Th. Vlachos, Die Geschichte der Byzantinischen Stadt Melenikon, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 114 - 6.

2. Βλ. Ἀ. Π ο λ υ ζ ω ῖ δ ο υ, Τὰ Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1874 - 1875, Α', σ. δ'.

3. Αὐτόθι.

4. Αὐτόθι, Β', σ. 223 - 4.

ρίας⁵. Τέλος, δάσκαλός του ήταν και ο Κων. Μινωΐδης Μηνᾶς⁶.

Δέκα ἔξη ἔτων, δηλαδή τὸ 1818, χάνει τὸν πατέρα του καὶ φεύγει γιὰ νὰ σπουδάσῃ στὴ Βιέννη. Ὁ Μανασίδης τὸν ἐμφανίζει νὰ μαθαίνει γερμανικὰ ἐπὶ ἓνα χρόνο καὶ συγχρόνως νὰ σπουδάξῃ στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπου οἱ διαλέξεις δίνονται στὰ λατινικά⁷. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ πρῶτο του δημοσίευμα στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ», μετάφραση ἀπὸ κείμενο γερμανικό, φέρει ἡμερομηνία 22 Μαρτίου 1818 ἐν Βιέννῃ⁸, μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι δὲν εἶχε δυσκολίες μὲ τὴ γλώσσα.

Οἱ συνεργασίες του στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1818 δημοσιεύονται στὸ τμήμα τῆς Φυσικῆς καὶ εἶναι σειρὰ μεταφράσεων μὲ θέμα τὸ ζωικὸ μαγνητισμὸ καὶ τὴ θεραπευτικὴ του ἀξία. Ἡ θεωρία τοῦ ζωικοῦ μαγνητισμοῦ εἶχε εὐρεῖα διάδοση, ὅπως φαίνεται, στὴν ἱατρικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία. Τὸ θέμα αὐτὸ παρουσιάζεται σὰν φυσικοφιλοσοφικὴ θεωρία μὲ ἐφαρμογὴ στὴν ἱατρικὴ, ὁ δὲ Πολυζωΐδης, φοιτητὴς στὰ 16 του χρόνια, εἶναι θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς. Πιστεύει δὲ ὅτι, δημοσιεύοντας τὶς μεταφράσεις του, βοηθεῖ τοὺς ὁμογενεῖς του στὴν πρόοδο, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐπιτελέσουν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὀρθοῦ λόγου⁹. Εἶναι φανερὸς ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐνὸς πνεύματος, ποὺ καταπιάνεται μὲ κάτι νέο¹⁰. Ἀλλὰ δὲν παύει ἀπὸ τὸ νὰ

5. Αὐτόθι, Α', σ. ε', Β', σ. 224.

6. Ὁ Μινωΐδης Μηνᾶς εἶναι ὁμηγερέας τοῦ Καποδίστρια καὶ σφοδρὸς ἀντιφαναριωτικὸς καὶ ἀντιμαυροκορδατικὸς λιβελλογράφος. Βλ. Κ. Μινωΐδου Μηνᾶ, *La Grèce Constituée*, Paris 1836 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἑλεγχος Προδοτῶν ἢ Πραγματικὸς πρὸς τοὺς Ἑλληνας, Παρίσι 1831. Μαθητὴς καὶ δάσκαλος συναντήθηκαν ἀργότερα στὸ Παρίσι· ὁ Μηνᾶς ὅμως καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Πολυζωΐδου μὲ φανερὲς ὑπερβολὰς καὶ τὸν κατηγορεῖ γιὰ ἀπειθεία πρὸς τὶς συμβουλὰς τοῦ δασκάλου του καὶ γιὰ ἀχαριστία πρὸς τὸν Κυβερνήτη.

7. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, ἐνθ' ἀν., σ. ε'.

8. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 7, σ. 125 - 136.

9. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 9, σ. 182.

10. Μὲ τὴν σειρὰ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ εἶναι : μετάφραση τοῦ *Eschennmeyer* : Σκέψεις γενικαὶ περὶ τοῦ Ζωικοῦ Μαγνητισμοῦ καὶ Ὁργανικοῦ Αἰθέρος, «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 7, σ. 125 - 136. Δημοσιεύεται μόνο τὸ πρῶτο μέρος· τὸ ἀφήνει ἡμιτελὲς γιὰ νὰ δημοσιεύσῃ τοῦ *Nasse* : Περὶ τοῦ Αἰτίου τῆς Ζωικομαγνητικῆς Ἐπιρροίας, ποὺ θεωρεῖ περισσότερο προσιτὸ καὶ κατανοητὸ στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ», Α. Ἑ., 1818, τ. 9, σ. 181 - 188. Κατόπιν : *P. G. Van Gheert* : Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ζωικοῦ Μαγνητισμοῦ, Α. Ἑ., 1818, τ. 14, σ. 349 - 359, διατριβὴ περὶ τοῦ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους καὶ ἄλλων περιφήμων ἀνδρῶν, αὐτόθι, τ. 15, σ. 404 - 407, καὶ ἀνακοίνωση περιπτώσεως θεραπείας σκληρύνσεως τοῦ ἥπατος μιᾶς γυναικὸς ὑπὸ *De Lausanne*, αὐτόθι, σ. 407 - 409· τέλος, Περὶ ὀξυδερκείας τῶν Ὑποβατῶν ὑπὸ *Ducommun*, αὐτόθι, τ. 18, σ. 505 - 508 καὶ Θεραπεία περιπελεγμένης τινὸς χρονικῆς ἀσθενείας ὑπὸ *De Lausanne*, αὐτόθι, σ. 508 - 511.

ὑπενθυμίζη στοὺς ἀναγνώστες του ὅτι ἡ δουλειά του δὲν ἔχει τὴν ἀπαραίτητη συνέπεια γιατί εἶναι πάρεργο στίς «περὶ τὸ ἔργον του ἀσχολίες», δηλαδὴ στίς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιον¹¹.

Στὴ Βιέννη μένει σχεδὸν δύο χρόνια¹² καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πηγαίνει στὸ Göttingen μαζί με τὸν Μαῦρο, τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη, τὸν Ἀσώπιο καὶ ἄλλους στὰ τέλη τοῦ 1819, ὅπου βρίσκουν τὸν Γ. Ψύλλα, ποὺ ἔχει ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἰένα ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ φθινοπώρου¹³.

Ἀπὸ τὸ Göttingen ὁ Πολυζωίδης ἐξακολουθεῖ νὰ στέλνῃ συνεργασίες στὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», αὐτὴ τὴ φορά με περιεχόμενο ἱστορικὸ καὶ φιλοσοφικὸ¹⁴. Μαζί με τὸν Μαῦρο φεύγει καὶ ἐγκαθίσταται στὸ Βερολίνο τὸ χειμῶνα τοῦ 1820/21, στίς ἀρχές τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου¹⁵.

Γιὰ τὴ φύση τῶν σπουδῶν του ἔχομε πληροφορίες ἀπὸ τὸν ἴδιο. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824 ζητεῖ ἀπὸ τὸν Γ. Κουντουριώτη διευκολύνσεις γιὰ νὰ πάῃ στὸ Παρίσι καὶ νὰ «ἐξακολουθήσῃ τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὴν σπουδὴν» του¹⁶, δηλαδὴ νὰ συνεχίσῃ σειρά μαθημάτων, ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὴ Γερμανία. Σὲ γράμμα πάλι πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1826 γράφει σαφῶς γιὰ τὴ φάση αὐτὴ τῶν σπουδῶν του:

11. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 14, σ. 350. Στὸ τετράδιο τῆς 1ε' Ὀκτωβρίου, ἀρ. 20, σ. 549, ὑπάρχει ἡ ἀνακοίνωση ὅτι τὴ σειρά τῶν περὶ μαγνητισμοῦ ἀρθρῶν τοῦ Πολυζωίδη θὰ συνεχίσῃ ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Ζαγορίου· ὁ Πολυζωίδης περιγράφεται ὡς «ὕποκλέπων ἐκ τῶν μαθημάτων του καιρὸν πρὸς χάριν καὶ ὄφελος τοῦ γένους».

12. Πρβλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν., σ. ε'.

13. Βλ. Δ. Γατοπούλου, Ἀπομνημονεύματα Γ. Ψύλλα, «Νέον Κράτος», 1940, σ. 665. Ὁ Ψύλλας ἀναφέρει στὰ Ἀπομνημονεύματά του τὸν Πολυζωίδη πάντοτε μαζί με τὸν Μαῦρο· εἶναι φίλοι καὶ συμμαθητὲς καὶ ταξιδεύουν μαζί. Διηγεῖται ὁ Ψύλλας ὅτι οἱ δύο φίλοι κάποτε συνάντησαν κάποια δυσκολία σὲ ἓνα ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ κείμενο, τὴν ὁποία, διορθώνοντας ἓνα τυπογραφικὸ λάθος, ἔλυσε ἀμέσως ὁ Ψύλλας. Ἀνάμεσά τους, λέει, δημιουργήθηκε κάποια διάσταση, ἐπειδὴ αἰσθάνθηκαν μειωμένοι ἀπέναντί του, ἀλλὰ γρήγορα συμφιλιώθηκαν ὁ Ψύλλας καὶ ὁ Μαῦρος. Αὐτόθι, σ. 663.

14. Ἡ πρώτη με ὑπογραφή 20 Νοεμβρίου 1819, δημοσιεύεται στὸ τμήμα τῆς φιλολογίας καὶ εἶναι μετάφραση ἀποσπάσματος ἀπὸ γερμανικὸ σύγγραμμα τοῦ Herd er: Ἐξασκήσεις τῶν Ἑλλήνων περὶ τὰς Ἐπιστήμας· πραγματεύεται γιὰ τὸ ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ πνεῦμα, Λ. Ἑ., 1820, τ. 4, σ. 104 - 114. Ἡ δευτέρα δημοσιεύεται σὲ δύο συνέχειες στὸ τμήμα τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας· εἶναι μετάφραση ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ Γενικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν καὶ ἐπιγράφεται «Περὶ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς»· τὸ περιεχόμενο εἶναι ἱστορικὸ καὶ φιλοσοφικὸ καὶ ὑπογράφεται ἐκ Γοττίγγης 1820, Ἀπριλίου 20, Λ. Ἑ., 1820, τ. 15, σ. 421 - 433 καὶ τ. 16, σ. 461 - 472.

15. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 666.

16. Βλ. Ἀ. Λιγνός, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι - Πειραιεύς 1920 - 1927, Β', σ. 478 - 9.

«Αφοῦ τετραετίαν ὀλόκληρον ἐνησχολήθην εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἱατρικῶν μαθημάτων, ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω αὐτὴν πρὸς καιρὸν διὰ νὰ ἐκπληρώσω μεγαλότερα πρὸς τὴν κατὰ τῆς τυραννίας ἐγερεῖσαν πατρίδα μου χρέη, στοχάζομαι ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὸ πρῶτον μου ἔργον, καθ' ὅσον ἢ εἰς τὴν Ἑλλάδα περαιτέρω διατριβὴ μου εἶναι πάντῃ περιττὴ καὶ δύο χρόνων ἀκόμη εἰς τὴν ἱατρικὴν τέχνην ἐνασχόλησις ἤμπορεῖ νὰ μὲ καταστήσῃ ἱκανὸν διὰ νὰ φανῶ ὠφελιμότερος, παρ' ὅ,τι εἶμαι τώρα, εἰς τὸ ἔθνος μου»¹⁷. Οἱ δύο αὐτὲς πληροφορίες δὲν εἶναι ἀντιφατικές, διότι μπορεῖ νὰ συνδυάσῃ στίς σπουδὲς τοῦ τὴν ἱατρικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ, μὲ μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν ἱατρικὴ. Ἄλλωστε τὰ ἄρθρα τοῦ στο «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1818 δείχνουν ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱατρικὴ, ἐνῶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Ψύλλα μᾶς φανερῶνει τὴν ἐνασχόλησίν του μὲ τὰ ἀρχαῖα γράμματα, καὶ ἡ δευτέρη σειρὰ μεταφράσεων στο «Λόγιο Ἑρμῆ» ἀποκαλύπτει τὴν ἐξοικειώσιν του καὶ συνάφειά του μὲ φιλοσοφικὰς θεωρίαις καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν, σχέσεις πιθανὲς μιὰ πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν πολιτικὴν. Γενικὲς καὶ διαφωτιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς σπουδὲς τῶν Ἑλλήνων στο ἐξωτερικὸ δίνει ὁ Σ. Τρικοῦπης στὴν ἱστορίαν του : «Ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἐπαιδεύοντο, ἐδιδάσκοντο κυρίως γραμματικὰ ἢ ἱατρικὰ, ὅλλοι δὲ φιλοσοφικὰ καὶ οὐδεὶς νομικά, διότι ὅπου ἐβασίλευε τὸ κοράνιον καὶ ἐδίκασε καθῆς, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου δὲν ἐχρησίμευεν. Οἱ δὲ Ἕλληνες, οἱ λεγόμενοι Φαναριῶται, ἐξ αἰτίας τῆς πολιτικῆς θέσεώς των πρὸς τὴν Πύλῃν καὶ πρὸς τὰς Βλαχομολδαυικὰς ἡγεμονίας, ὡς κατεῖχον καὶ ἐνέμοντο, κατεγίνοντο εἰς κτήσιν γενικωτέρων πολιτικῶν γνώσεων· ἀλλὰ καὶ αἱ γνώσεις αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅχι πολλὰ βαθεῖαι, διότι τοιαῦται δὲν ἐχρησίμευον ἐν κράτει ὅπου τὰ κινεῦντα τὴν πολιτικὴν ἦσαν ἡ ραδιουργία, ἡ αἰσχροκέρδεια καὶ ἡ ἐπιρροὴ ἐνὸς καφεκεραστοῦ, ἡ ἐνὸς κουρέως, καὶ ὅπου οἱ διαπρέποντες εἶχαν πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸν βρόχον, τὴν μάχαιραν, τὸ κῶνιον, τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν δήμευσιν»¹⁸. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ στενὸ πλαίσιο θὰ εἶχε καὶ ὁ Πολυζωίδης τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιλέξῃ τὰ θέματα τῶν σπουδῶν του. Ὅπως δὴποτε καὶ τώρα καὶ ἀπὸ τῆ μετέπειτα συγγραφικῆς του δράσιν φαίνεται ἡ κλίσις τοῦ πνεύματός του πρὸς τὰ θεωρητικὰ· ἡ ἱατρικὴ ὅμως παρέχει χειροπιαστὴ τὴ συμβολὴ τῆς σὲ ὅποιον θέλει νὰ προσφέρῃ στο ἀναγεννώμενο ἔθνος του.

17. Βλ. Κ. Δ ι α μ ἄ ν τ η, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι 1967 - 1968, Ζ', σ. 318.

18. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ῦ π η, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔκδ. 1925, Β', σ. 73.

Καθ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις δὲν εἶχε ὑποτροφία τῆς Φιλομούσου Ἑταιρίας¹⁹. ἄλλωστε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ὑποτροφία : οἱ γονεῖς τοῦ ἦταν εὐποροὶ. Ὁ Πολυζωίδης φαίνεται νὰ γνωρίζη τὰ σχετικὰ μὲ τὴ Φιλόμουσο Ἑταιρία ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἦταν ὑπότροφός τῆς· οἱ συμμαθητές τοῦ ἦταν ὑπότροφοι καὶ ὅπωςδὴποτε πολλὰ ἀπὸ τὶς γνώσεις τοῦ ὀφείλονται στὴν προσωπικὴ τοῦ ἔρευνα σὰν ἱστορικοῦ²⁰.

Ἡ ἐκρηξὴ τῆς ἐπαναστάσεως βρίσκει τὸν Πολυζωίδη, τὸν Μαῦρο καὶ τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο. Πρῶτος, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ψύλλα, ὁ ἴδιος, δεύτερος ὁ Μαῦρος, ἀποφασίζουν νὰ συμμετάσχουν στὸν ἀγῶνα· προσπαθοῦν νὰ συμπαρασύρουν καὶ τὸν Πολυζωίδη «ἀλλ' οὗτος, ἀδρανοὺς ὢν χαρακτηρὸς, ἀνθίστατο, ἕως ὅτου οἱ ἐν Γοττίγγῃ ὁμογενεῖς μαθηταὶ μᾶς ἔγραψαν ἐπιστολὴν» καὶ συνεννοοῦνται νὰ συναντηθοῦν στὴ Λειψία, ὅπου θὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀκολουθήσουν «κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν, ὅπου ἤθελε φανῇ ὅτι δυνάμεθα νὰ φανῶμεν χρήσιμοι εἰς τὴν πατρίδα». Συνεχίζει : «Κατέβημεν τότε εἰς Λειψίαν. Εἶδρομεν τοὺς ἐκ Γοττίγγης συμμαθητάς μας· ἤλθομεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων· καὶ ὅτε ὁ ἱερεὺς μᾶς ἐνεχείριζε, κατὰ τὸ ἔθιμον, τὸν κλάδον τῆς δάφνης, ἔλεγεν εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν : «τοῦτο ἔστω δι' ὑμᾶς τὸ σύμβολον τῆς νίκης». Ἀποφασίζουν μέσφ Βιέννης νὰ συναντήσουν τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντη στὴ Ρουμανία καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν ἐκεῖ. «Τοῦτο δὲ καὶ ἐπράξαμεν, διαβαίνοντες 15 Ἑλληνας μαθηταὶ ἐν θριάμβῳ διὰ Δρέσδης καὶ Πράγας καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, κωμοπόλεων καὶ πολιχνίων παρακολουθούμενοι καὶ θαυμαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων»²¹.

Ὁ Πολυζωίδης ἐγκαταλείπει τὶς σπουδὲς τοῦ καὶ εἰσέρχεται στὸν

19. Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες τοῦ Γ. Ψύλλα γιὰ τὴ δική του ὑποτροφία. Οἱ πολὺ συχνὲς μετακινήσεις τῶν ὑποτρόφων ἀπὸ Τεργέστη, Βιέννη στὴν Ἰένα, Γοττίγγη καὶ Ἰταλία γίνονται κατόπιν διαταγῆς τῆς Ἑταιρίας μέσφ Καποδίστρια καὶ Γ. Σταύρου. Ὁ Ψύλλας τὶς ἀποδίδει στὴν τεταμένη πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Κ. Εὐρώπης — λόγφ ἰδίως τοῦ Γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας — καὶ στὸ φόβο τῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μετακινήσεις αὐτὲς εἶναι ἐπιζήμιες γιὰ τὶς σπουδὲς του· γι' αὐτὸ προτιμᾷ νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ βήματα τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ Μαύρου, προφανῶς ἐπειδὴ αὐτοί, χωρὶς τὴ δέσμευσή τῆς ὑποτροφίας, κινοῦνται περισσότερο ἄνετα. Ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Μαῦρος πηγαίνουν τὸ χειμῶνα τοῦ 1820/21 στὸ Βερολίνο· ὁ Ψύλλας τοὺς συναντᾷ στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοιξέως. Βλ. Δ. Γ α τ ο π ο ὕ λ ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 666.

20. Ὁ Πολυζωίδης πάντως πιστεύει στὴ φήμῃ ὅτι ἡ Φιλικὴ κατάγεται ἀπὸ τὴ Φιλόμουσο, ὅπως διέδιδαν οἱ Φιλικοί — καὶ αὐτὸ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του. Βλ. Ἀ. Π ο λ υ ζ ω ἰ δ ο υ, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 179 - 183.

21. Βλ. Δ. Γ α τ ο π ο ὕ λ ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 666 - 7.

άγωνα με επιφυλάξεις. Οί τρεις σπουδαστές από τὸ Βερολίνο φθάνουν στὴ Λειψία Κυριακὴ τῶν Βαΐων 15 Ἀπριλίου· συναντοῦν τοὺς 11 Ἑλλήνες σπουδαστές ἀπὸ τὴ Γοττίγγη ²². 17 Ἀπριλίου φεύγουν γιὰ τὴ Βιέννη. Ἀπὸ τὴ Λειψία ὁ Πολυζωίδης γράφει πρὸς τὸν Δουδούμη στὴ Βιέννη ²³ ρωτῶντας τὸν ἂν ἔλαβε γράμματα καὶ χρήματα, τὰ ὁποῖα περιμένει νὰ ἔλθουν ἀπὸ τὴν Kronstadt ²⁴. Διατηροῦν λοιπὸν ἐπαφές μετὰ τὴν κατεύθυνση, πρὸς τὴν ὁποία σκοπεύουν νὰ μεταβοῦν. Στὴ Δρέσδη θεωροῦν τὰ διαβατήριά τους καὶ τὸ πρωὶ τῆς 23 Ἀπριλίου φθάνουν στὴν Πράγα, ὅπου παρακολουθοῦνται πολὺ στενὰ ἀπὸ τὴν ἀστυνομία. Σὰν λόγῳ τῆς διακοπῆς τῶν σπουδῶν τους καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τους ἐπιννοοῦν τὴ διακοπὴ τῶν χρηματικῶν ἐνισχύσεων, ποὺ ἐλάμβαναν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνησυχία τους γιὰ τοὺς συγγενεῖς τους ἐξ αἰτίας τῶν ταραχῶν στὴν πατρίδα τους. Χαράματα τῆς 24 Ἀπριλίου ὁ Πολυζωίδης, ὁ Μαῦρος, ὁ Ψύλλας, ὁ Λιβέριος καὶ 5 ἄλλοι ἀναχώρησαν μετὰ ἀμαξί γιὰ τὴ Βιέννη. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν φύγει τὴν ἴδια μέρα ποὺ ἔφθασαν ²⁵. Ἀπὸ τὴ Βιέννη κατεβαίνουν στὴν Τεργέστη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολυζωίδη, ποὺ ἀπὸ τὴ Βιέννη ²⁶ ἀναχωρεῖ μόνος γιὰ τὴν Kronstadt, γιὰ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τὸν Ὑψηλάντη καὶ νὰ κατεβῇ συντομώτερα στὴν πατρίδα τοῦ Μακεδονία ²⁷. Στις 30 Ἰουλίου ὁ Στέφανος Κανέλλος καὶ ὁ Πολυζωίδης εἶναι μαζί στὴν Kronstadt ²⁸ καὶ προτίθενται νὰ πάρουν ἀπὸ τὴν Τεργέστη πλοῖο γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

22. Ὁ Ἀσώπιος παραμένει στὴ Λειψία καὶ ἔτσι στὴ Βιέννη φθάνουν δέκα τρεῖς. Βλ. Δ. Γα τ ο π ο ὐ λ ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 729 καὶ Γ. Λ ά ί ο υ, Ἀνέκδοτες ἐπιστολές καὶ ἐγγραφα, Ἀθήνα 1958, σ. 89.

23. Βλ. Γ. Λ ά ί ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 88.

24. Σημερινὴ Brasov, πόλη τῶν Τρανσυλβανικῶν Ἀλπεων, τότε διοικητικὰ στὴν Αὐστρία· ἀπὸ ἐθνογραφικὴ πλευρὰ ὁλόκληρη ἡ Τρανσυλβανία ἔχει ἔντονο Γερμανικὸ στοιχεῖο στὸν πληθυσμὸ τῆς. Βλ. Georges Castellan: The Germans of Rumania, Journal of Contemporary History, Vol. 6, No 1, 1971, σ. 52.

25. Βλ. Γ. Λ ά ί ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 89 - 90 : κατάλογος τῶν 13 Ἑλλήνων σπουδαστῶν καὶ ἀναφορὰ τοῦ Φρουραρχείου Πράγας πρὸς τὸ Γενικὸ Διοικητὴ τῆς Βοημίας.

26. Βλ. Δ. Γα τ ο π ο ὐ λ ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 229· ἐπίσης αὐτόθι, σ. 667, σημ., ὅπου ἀναφέρει ὁ ἐκδότης σὰν αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν σώματι μεταβάσεως τῶν ὑποτρόφων στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 τὰ αὐστηρὰ μέτρα τῶν Αὐστριακῶν ἀρχῶν. Γι' αὐτὸ ἀλλάζουν πορεία καὶ κατεβαίνουν στὴν Ἑλλάδα.

27. Βλ. Ἀ. Π ο λ υ ζ ω ί δ ο υ, ἐνθ' ἀν., Α', σ. στ'.

28. Βλ. Γ. Λ ά ί ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 171, γράμμα Στέφανου Κανέλλου πρὸς Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη στὴ Βιέννη.

Δὲν ἔχουν λόγο νὰ μένουν πλέον ἐκεῖ ποὺ ἡ ἐπανάσταση ἔχει σβῆσει ²⁹. Θὰ ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὴν Kronstadt τὴν 1 Αὐγούστου, θὰ περάσουν ἀπὸ τὴ Βουδαπέστη ἢ θὰ κατεβοῦν ἀπ' εὐθείας στὴν Τεργέστη γιὰ νὰ προλάβουν τὸ πλοῖο τοῦ Κοκκινάκη στὶς 15, ἢ θὰ προσπαθήσουν νὰ ἀνεφοδιασθοῦν στὴ Βιέννη μὲ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα καὶ βιβλία πολιτικῆς θεωρίας : τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὸν ἀγώνα. Πράγματι στὴν Τεργέστη ὁ Πολυζωίδης ἐπιβιβάζεται μαζί μὲ Γερμανοὺς φιλέλληνες σὲ ἓνα θηραϊκὸ πλοῖο γιὰ νὰ ἔλθῃ στὴν Ἑλλάδα. Τὰ δυτικὰ παράλια ὅμως τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἀποκλεισμένα ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο ³⁰· ἀποβιβάζεται λοιπὸν στὸ Δραγαμέστο ³¹ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ κατευθύνεται στὸ Μεσολόγγι ³² (προφανῶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου).

Στὸ Μεσολόγγι ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, πανίσχυρο στὴν περιοχὴ αὐτὴ, καὶ γίνεται δεκτὸς στὸ ἐπιτελεῖο του. Στὴν ἀρχὴ τελεῖ χρεὴ ταχυδρόμου-ἀποστόλου τοῦ Πρίγκιπα ³³. Ἡ θέση του πλάι στὸν Μαυροκορδάτο εἶναι ἱκανὴ ἤδη νὰ διαγράψῃ γιὰ μᾶς τὸ μέλλον του : βασικὰ θὰ κρατηθῇ μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ πεδίο τῆς μάχης, θὰ εἶναι ὅμως θεατὴς στὸ ἐπίκεντρο τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν ὑποθέσεων, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πάντα τοῦ προστάτη του.

Ἀκολουθεῖ τὸν Μαυροκορδάτο στὴ συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου : ἔρχεται μὲ τὸ ἐπιτελεῖο του — ὄχι σὰν πληρεξούσιος ³⁴. Σὰν συμβολὴ του στὶς ἐκδηλώσεις τῆς Συνελεύσεως ἔχομε τὴ σύνταξη τῆς διακηρύξεως, μᾶλλον τοῦ σχεδιάσματος τῆς διακηρύξεως τῆς Α' Συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου ³⁵, ποὺ ἐκδίδεται τὴν 15 Ἰανουαρίου 1822.

29. 7 Ἰουνίου 1821 : καταστροφή στὸ Δραγατσάνι.

30. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 46.

31. Βρίσκεται σὲ κόλπο τῆς Δ. παραλίας στὸ ὕψος τοῦ Β. ἀκρωτηρίου τῆς Ἰθάκης.

32. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν.

33. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1963, I, σ. 63. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Μαυροκορδάτος σχεδιάζει τὴν Ἑλληνοαλβανικὴ συνεργασία ἐναντίον τῆς Ἀρτας. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 76 - 77.

34. Πρβλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν. Τὸ ὄνομά του δὲν εἶναι γραμμένο στὸν κατάλογο τῶν πληρεξουσίων τοῦ Μάμουκα (Βλ. Ἀ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, Πειραιεὺς 1839 - 52 Β', σ. 7), εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, χωρὶς πολιτικὴ ἐπιρροή καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι μόλις 20 ἐτῶν, ἐνῶ ἀπαιτεῖται ὁ παραστάτης νὰ ἔχῃ συμπληρώσει τὰ 30 χρόνια. Βλ. ἄρθρο ἐ' Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, αὐτόθι, σ. 18.

35. Αὐτόθι, σ. 43. Ἀμφισβητήθηκε ἀργότερα ὁ συντάκτης τῆς διακηρύξεως αὐτῆς κυρίως ἀπὸ τὸν Ν. Σπηλιᾶδη, ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδίδει στὸν Καποδίστρια. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Πολυζωίδης σὲ ἀπάντησιν στὸν Σπηλιᾶδη, ἐπικαλούμενος καὶ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Μαυροκορδάτου, δηλώνει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ σχεδιάσματος τῆς δια-

Μετά τη συνέλευση της 'Επιδάουρου ή κυβέρνηση ἐγκαθίσταται στην Κόρινθο όπου τὸ Βουλευτικὸ καὶ τὸ 'Εκτελεστικὸ ἐπαναλαμβάνουν τὶς ἐργασίες τους τὴν 31 'Ιανουαρίου. Προσωρινὰ προεδρεύει τοῦ 'Εκτελεστικοῦ ὁ ἀντιπρόεδρος Κανακάρης, γιατί ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τὴν 'Επιδάουρο ἐπλευσε στὴν Ὑδρα γιὰ νὰ διαπιστώσῃ ἂν ἀληθεύουν τὰ περὶ προδοσίας τοῦ νησιοῦ στοὺς Τούρκους³⁶. Μὲ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ποὺ δὲν εἶχε συνέχεια ἴσως συνδέεται μία ἀποστολὴ τοῦ Πολυζωΐδη στὴν Ὑδρα³⁷. Ἀκολουθεῖ τὸν Μαυροκορδάτο σὰν γραμματέας του· εἶναι προσωπικὸς γραμματέας τοῦ προέδρου τοῦ 'Εκτελεστικοῦ καὶ ὄχι ἐπίσημος γραμματέας τοῦ 'Εκτελεστικοῦ³⁸.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κινδυνεύει ἡ ἐπανάσταση τῆς Δ. Ἑλλάδος μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Χουρσίτ καὶ τοῦ Βρυώνη καὶ μὲ τὴν πολιορκία τῆς Κιάφας. Ὁ Μαυροκορδάτος στέλνεται νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Δ. Ἑλλάδος στὸ Μεσολόγγι· ὀργανώνει τὴν ἐκστρατεία γιὰ τὴ βοήθεια τῆς Κιάφας καὶ ἐκστρατεύει ὁ ἴδιος τὴν 1 'Ιουνίου· ἐγκαθίσταται στὴ Λαγκάδα, στρατόπεδο καὶ τόπο τροφοδοσίας τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων στὸ Πέτα· ἐκεῖ παραμένει καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκεῖ ἐπιστρέφουν καὶ τὸν βρίσκουν οἱ ἡττημένοι τοῦ Πέτα³⁹. Μαζί του εἶναι, σὰν γραμματικοί, ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος καὶ ὁ Πολυζωΐδης⁴⁰. Καθ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις πιὸ κοντὰ σὲ πεδίο μάχης ὁ Πολυζωΐδης δὲν ἐφθασε ποτέ. Κατόπιν ἀκολούθησε τὸν προστάτη του στὶς προσπάθειές του νὰ συγκροτήσῃ ἀντίσταση κατὰ τοῦ Βρυώνη, ἀλλὰ οἱ δυσκολίες ἐξ αἰτίας τῆς ἥττας στὸ Πέτα, τῆς προδοσίας τοῦ Βαρνακιώτη καὶ τῆς προελάσεως τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ Βρυώνη εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀποτυχία τῶν ἐγχειρημάτων καὶ τὴν

κηρύξεως κατὰ προτροπὴ τοῦ Μαυροκορδάτου. Βλ. 'Α. Πολυζωΐδου, Τὰ Ἑλληνικά, Ἀθῆναι 1870, Β', σ. 318, σημ. Ἡ ἀποψη τοῦ Ἀπ. Δασκαλάκη, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει στὸν Πολυζωΐδη θέσιν ἀπλοῦ συνεργάτη στὴ σύνταξη τῆς διακηρύξεως δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴ δῆλωση τοῦ Πολυζωΐδη. Βλ. 'Α. π. Δασκαλάκης, Κείμενα - Πηγαί, Ἀθῆναι 1966, Ι, σ. 176. Ἐξ ἄλλου, συγκρίνοντας τὸ κείμενο τῆς διακηρύξεως καὶ τὸ κείμενο τοῦ προλόγου τῆς ἐκδόσεως τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ 1824, βλέπομε μιὰ συγγένεια στὸν τόνο καὶ στὸ ὄφος. Βλ. 'Α. Πολυζωΐδου, Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, Μεσολόγγιον 1824, σ. α' - στ'.

36. Βλ. Σ. Τρικούπη, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 98.

37. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἀν., σ. 110.

38. Πρβλ. 'Α. Πολυζωΐδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. ζ'.

39. Βλ. Σ. Τρικούπη, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 174 - 182. Ἡ ἥττα στὸ Πέτα συνέβη τὴν 4 'Ιουλίου 1822.

40. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἀν., σ. 225.

ἐπιστροφή τους στο Μεσολόγγι ⁴¹. Λίγες μέρες μετά, στις 25 ‘Οκτωβρίου, τὸ Μεσολόγγι βρίσκεται ἀποκλεισμένο ⁴². Καθ’ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας ὁ Μαυροκορδάτος, πολιτικός καὶ στρατιωτικός ἀρχηγὸς τῆς Δ. ‘Ελλάδος, μένει κλεισμένος στὴν πόλη αὐτή, μαζί μὲ τὸ ἐπιτελεῖο τῶν γραμματικῶν του· ἡ πρώτη πολιορκία λοιπὸν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βιώματα καὶ τοῦ Πολυζωίδη ⁴³. Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1822 ἡ πολιορκία λύνεται καὶ ὁ Μαυροκορδάτος σὰν πρόεδρος τοῦ ‘Εκτελεστικοῦ καλεῖται νὰ γυρίσῃ στὴν Πελοπόννησο ⁴⁴. Στὴ θέση του σὰν Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Δ. ‘Ελλάδος σκέπτεται νὰ ἀφήσῃ ἀντικαταστάτες : γιὰ τὰ πολιτικὰ τὸν ‘Α. Ζαῖμη καὶ γιὰ τὰ στρατιωτικὰ τὸν Μ. Μπότσαρη ⁴⁵. Φεύγοντας γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν τελευταῖο, διορίζει στο Μεσολόγγι ἀναπληρωτές του τοὺς γραμματικούς του Γ. Πραϊδῆ, ‘Ι. Παπαδάκη καὶ ‘Α. Πολυζωίδη ⁴⁶. Τοὺς δίνει τὴν ἄδεια νὰ ἀνοίγουν τὶς ἐπιστολές καὶ νὰ ἀπαντοῦν, νὰ φροντίζουν γιὰ τὶς ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐνέργεια τῆς διοικήσεως, καὶ νὰ τὸν πληροφοροῦν. Πραγματικὰ ἐπὶ ἓνα μῆνα ⁴⁷ οἱ τρεῖς γραμματεῖς διαχειρίζονται τὴν ἀλληλογραφία μὲ τὴν Κεφαλονιά καὶ τὴ Ζάκυνθο, ποὺ ἀφορᾷ τὴ συλλογὴ ἐράνων, τὴν ἐξαργύρωση ἐθνικῶν ὁμολογιῶν καὶ τὸ θέμα τῆς μεταφορᾶς τῶν Σουλιωτῶν, ποὺ ἦσαν στὰ ‘Επτάνησα, στὴ Δ. ‘Ελλάδα ⁴⁸.

‘Ο Πολυζωίδης συνοδεύει τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ τὸ ‘Αστρος, ὅπου τὸν προσμένουν οἱ πολιτικοὶ σὰν λύση γιὰ τὰ προβλήματά τους ⁴⁹. Στὸ ‘Αστρος φθάνουν μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς ἀρχιγραμματέα τοῦ ‘Εκτελεστικοῦ· γιὰ νὰ τὸν τιμήσῃ ἡ Συνέλευση γιὰ τὴ στάση του στο Μεσολόγγι τὸν προϋπάντησε στο δρόμο ⁵⁰.

Μέχρι τὴν ἐγκατάσταση τῆς Κυβερνήσεως στὴν Τριπολιτσά καὶ

41. Βλ. Ν. Σ π η λ ι á δ η, ‘Απομνημονεύματα, ‘Αθήναι 1851 - 9, 1, σ. 364-5.

42. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὗ π η, ἐνθ’ ἀν., σ. 211 καὶ Ν. Σπηλιάδης, ἐνθ’ ἀν., σ. 486.

43. Βλ. ‘Α. Π ο λ υ ζ ω ί δ ο υ, ἐνθ’ ἀν., σ. ζ’.

44. ‘Επὶκειται ἡ ἐναρξὴ τῆς Β’ βουλευτικῆς περιόδου.

45. Βλ. Γ. Δ η μ α κ ο π ο ὗ λ ο υ, ‘Η Διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν ‘Ελληνικὴν ‘Επανάστασιν, ‘Αθήναι 1966, σ. 131.

46. Μὲ διάταγμα τῆς 11 ‘Ιανουαρίου 1823. Βλ. ‘Ε μ. Π ρ ω τ ο ψ á λ τ η, ἐνθ’ ἀν., II, σ. 311.

47. Αὐτόθι, σ. 373 - 6.

48. Αὐτόθι, σ. 364.

49. Τὴν 1 ‘Απριλίου ὁ Πολυζωίδης στέλνει γράμμα στὸν Παπαδάκη στο Μεσολόγγι ἀπὸ τὴ Γαστοῦνη, ὅπου ἔχουν σταθμεύσει γιὰ τρεῖς μέρες καὶ ὅπου τοὺς ἔγινε θερμότατη ὑποδοχὴ ἀπὸ τὸ λαό· αὐτόθι, III, σ. 215.

50. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὗ π η, ἐνθ’ ἀν., Γ’, σ. 24.

τὴν ἑναρξὴ τῆς Β' βουλευτικῆς περιόδου τὴν 26 Ἀπριλίου⁵¹, ἡ διοίκηση ἀσκεῖται ἀκόμη ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς Α' περιόδου μὲ πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ γενικὸ γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας τὸν Νέγρη στὴν ἔδρα τῆς συνελεύσεως, τὸ Ἄστρος. Ὁ Νέγρης ὅμως εἶναι καὶ γενικὸς γραμματέας τῆς Συνελεύσεως. Προκύπτει λοιπὸν μιὰ παρατυπία: χωρὶς διορισμὸ ἢ ἐξουσιοδότηση ἄλλη ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπιστοσύνη, νομίζω, τοῦ Μαυροκορδάτου, ὁ Πολυζωίδης ὑπογράφει σὰν γενικὸς γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ στὴ θέση τοῦ Νέγρη τὴν 15 Ἀπριλίου⁵².

Αὕτῃ ἡ μοναδικὴ ὑπογραφή τοῦ Πολυζωίδη δὲν ἔχει σοβαρὴ σημασία γιατί δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ καμμιά πολιτικὴ ἰσχὺ καὶ ἐπιρροή· εἶναι μόνο γραμματικὸς καὶ προστατευόμενος τοῦ Μαυροκορδάτου. Παραμένει μαζί μὲ τὸν Μαυροκορδάτο, γενικὸ γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, στὴν Τριπολιτσά, ἔδρα τῆς διοικήσεως⁵³. Γύρω στὶς 20 Ἰουνίου βρίσκεται μὲ τὸν Παπαδάκη καὶ τὸν Πραϊδὴ στὸ Μεσσολόγγι⁵⁴, σταλμένος μὲ τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσουν γιὰ τὰ πράγματα τῆς Δ. Ἑλλάδος.

Τὸν Ἰούλιο ξεσπᾷ ἡ ἀντίθεση Βουλευτικοῦ - Ἐκτελεστικοῦ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκλογὴ τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σὰν προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ μὲ κεντρικὰ πρόσωπα ἀρχικὰ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ τοὺς Κολοκοτρώνη καὶ Δεληγιάννη. Τὸ μὲν Ἐκτελεστικὸ συνεδριάζει στὰ Μέγαρα, τὸ Βουλευτικὸ βρίσκει καταφύγιο στὴ Σαλαμίνα⁵⁵, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ τὴν παραίτησή του ἀποσύρεται στὶς 27 Ἰουλίου σὰν ιδιώτης στὴν Ὑδρα, «βαρύνυμος διὰ τὰς ἐπισυμβάσας περιστάσεις»⁵⁶ καὶ χωρὶς χρήματα οὔτε γιὰ τὰ προσωπικά του ἔξοδα⁵⁷ οὔτε γιὰ τοὺς στρατιῶτες του⁵⁸. Σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος γιὰ τὴ Δ. Ἑλλάδα καὶ νὰ, πάῃ ὁ ἴδιος ἐκεῖ νὰ ἀγωνισθῇ⁵⁹. Γιὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ χρήματα στέλνει στὰ τέλη Αὐγούστου τὸν μὲν Πραϊδὴ

51. Βλ. Γ. Δ η μ α κ ο π ο ὕ λ ο υ, ἔνθ' ἄν., σ. 247.

52. Βλ. ΓΑΚ., Συλλ. Βλαχ., Ἐκτελ., φακ. 4. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἓνα πιστοποιητικὸ στὸν Στέφανο Μάνθο ἐκ Ζαγορίου γιὰ τίς ὑπηρεσίες του.

53. Τὴν 6 Μαΐου ὁ Πολυζωίδης βρίσκεται μαζί μὲ τὸν Πραϊδὴ, τὸν Λιβέριο καὶ τὸν Ἀ. Λουριώτη στὴν Τριπολιτσά. Βλ. Ἐμ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔνθ' ἄν., III, σ. 257.

54. Αὐτόθι, σ. 58.

55. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὕ π η, ἔνθ' ἄν., Γ', σ. 33.

56. Βλ. Ἐμ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔνθ' ἄν., σ. 509, 513.

57. Αὐτόθι, σ. 516.

58. Αὐτόθι, σ. 510.

59. Αὐτόθι, σ. 513.

στήν Κεφαλονιά ⁶⁰, τὸν δὲ Πολυζωίδη στὰ Καλάβρυτα. Ἐκεῖ ὁ Πολυζωίδης ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ζαΐμη, κατορθώνει δὲ νὰ πάρῃ 1750 γρόσια γιὰ τὰ προσωπικὰ ἔξοδα τοῦ κύκλου τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ γιὰ ἐξόφληση μισθῶν στρατιωτῶν τοῦ καπ. Παναγιώτη Κραββαρίτη καὶ τοῦ Λέλη. Δὲν ἔχει ὅμως λυθῇ τὸ οἰκονομικὸ τους πρόβλημα. Ἐπιστρέφει στὴν Τριπολιτσά στίς 21 Αὐγούστου ⁶¹. Ἐκεῖ ἔρχονται οἱ δύο προπομποὶ τοῦ Byron, Hamilton Brown καὶ Trelawny, τοὺς ὁποίους συναντᾷ καὶ μὲ τοὺς ὁποίους γευματίζει αὐτὸς καὶ ὁ Λέλης στίς 31 Αὐγούστου ⁶². Τοὺς δύο αὐτοὺς ἀπεσταλμένους προσπαθοῦν νὰ προσελκύσουν οἱ δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡ κάθε μιὰ τὴν εὐνοια τοῦ Byron καὶ ἐπομένως τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου. Στίς 8 Σεπτεμβρίου φθάνει στὴν Ὑδρα, ὅπου ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει τὸ ἐπιτελεῖο του συγκεντρωμένο γύρω του. Ὁ ἴδιος μὲν ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων δὲν μπορεῖ νὰ πάῃ νὰ ἀγωνισθῇ στὴ Δ. Ἑλλάδα, ὅπου τὸν προσκαλοῦν, ὁ δὲ Πολυζωίδης, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶναι σὲ ἄθλια οἰκονομικὴ κατάσταση, ἀποφασίζει μαζὶ μὲ τὸν Λιβέριο νὰ μεταβοῦν στὴν Αἴγινα, ὅπου πιστεύουν ὅτι θὰ ἔχουν λιγώτερα ἔξοδα ⁶³. Ἡ ἔλλειψη χρημάτων εἶναι τὸ συνεχὲς παράπονο τοῦ Πολυζωίδη : ἔχει πουλήσει ὅ,τι εἶχε μαζὶ του ⁶⁴ καὶ ἔχει δώσει στὸν Πραΐδη τὶς ἐθνικὲς του ὁμολογίες, ἀξίας 650 γροσίων, γιὰ ἐξαργύρωση στὴν Κεφαλονιά, ὑπενθυμίζοντάς του μὲ ἐπανεπιλημμένες παρακλήσεις «*πόσῃν ἀναργυρίαν*» πάσχει ⁶⁵.

Στὸ ἀπειλούμενο οἰκονομικὸ ἀδιέξοδο προστίθεται καὶ σειρὰ ἀπὸ θλιβερὰ γεγονότα : ἡ ἀπώλεια τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τοῦ Ἰω. Παπαδάκη ⁶⁶, τέλος δὲ ἡ ὁδυνηρὴ εἵδηση τοῦ θανάτου τῆς μητέρας του στὴ Μακεδονία. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ περιμένει πλέον τὴ δήμευση τῆς περιουσίας του ἀπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση ⁶⁷.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκδηλώνει ὁ Πολυζωίδης τὴν ἐπιθυμία του νὰ γυρίσῃ στίς σπουδὲς του στὸ ἐξωτερικόν. Ἴσως ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἱκανοτήτων του καὶ ἓνα αἶσθημα ὅτι δὲν παρέχει οὐσιαστικὴ προσφορὰ τὸν ἔχει ἀπογοητεύσει. Αἰσθάνεται ἀνέτοιμος καὶ περιττὸς συγχρόνως. Δὲν εἶναι ἀγωνιστής, οὔτε θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ποῦμε φιλόδο-

60. Ἐκεῖ βρίσκεται ὁ Byron. Αὐτόθι, σ. 509.

61. Αὐτόθι, σ. 460.

62. Αὐτόθι, σ. 460.

63. Αὐτόθι, σ. 470 καὶ σ. 505-7.

64. Αὐτόθι, σ. 405.

65. Αὐτόθι, σ. 444 καὶ σ. 470.

66. Αὐτόθι, σ. 444.

67. Αὐτόθι, σ. 471.

ξο· ἀπλῶς ἀπατημένο στὶς προσδοκίες του⁶⁸. Μετὰ τὴν ἀναχώρησή του γράφει στὸν Πραϊδὴ : «Γνωρίζεις κάλιστα πόσῃ ἀπ' ἀρχῆς εἶχα ἐπιθυμίαν νὰ ἐπιστρέψω εἰς Εὐρώπην, διὰ νὰ τελειώσω τῶν ὁποίων ἤρχισα μαθημάτων τὴν σειρὰν, καὶ εἷς τινα καιρὸν νὰ φανῶ χρησιμώτερος παρὰ τῶρα εἰς τὴν Πατρίδα»⁶⁹. Τί ἐννοεῖ λέγοντας «ἀπ' ἀρχῆς»; Δηλαδὴ πότε ἀπογοητεύτηκε;

Ἀποφασίζεται νὰ συνοδεύσῃ τὸν Ὁρλάνδο καὶ τὸν Λουριώτῃ στὸ Λονδίνο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ Παρίσι, τὸν τελικό του σκοπό. Ὁ Μαυροκορδάτος τὸν συνιστᾷ στοὺς δύο ἀντιπροσώπους τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ δανείου, γιὰ νὰ ταξιδεύσῃ «ἀνεξόδως». Ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς λοιπὸν τῆς προσεγγίσεώς του μὲ τοὺς δύο ἀπεσταλμένους ἦταν μόνο νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι τὰ ἐξόδα τοῦ ταξιδιοῦ του⁷⁰. Ὁ σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ ἄλλιῶς εἶχε ὀρισθῇ, ἄλλιῶς πραγματοποιήθηκε, ἄλλοι κατέληξε καὶ ἄλλιῶς τὸν ἐρμήνευσαν μερικοί. Συγκεκριμένα ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Ἀγκόνα πρὸς τὸν Δ. Ρῶμα στὴ Βενετία ἀναφέρει τὸν Πολυζωίδῃ «λογιώτατο ὑπάλληλο τοῦ Μαυροκορδάτου», σὰν τρίτο πληρεξούσιο στὴ θέση τοῦ Ἰω. Ζαΐμη· «τί σημαίνει δὲ νὰ μὴ ὑπάγῃ τις τῶν ἐντοπίων προκρίτων Πελοποννησίων ἀλλὰ λογιώτατος, ἀγνοῶ» διαμαρτύρεται⁷¹.

Στις 14 Νοεμβρίου ἀναχωροῦν καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ τὴν Κέρκυρα⁷². Φθάνοντας στὸ Λονδίνο οἱ δύο πληρεξούσιοι ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ γραμματέα· παρακαλοῦν τὸν Πολυζωίδῃ νὰ τοὺς βοηθήσῃ καὶ τὸν κρατοῦν κοντὰ τους, ἀπομακρύνοντάς τον ἔτσι ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ του σκοπό.

68. Τὸ ἴδιο θὰ συμβῇ κατὰ τὸ 1830 ὅταν, γυρίζοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀπορρίπτει τρεῖς προσφορὰς θέσεως ἀπὸ τὸν Κυβερνήτῃ σὰν ἄδικες καὶ ταπεινωτικὲς γιὰ τὶς ἱκανότητές του. Πρβλ. διαμαρτυρία του στὸ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης, ΓΑΚ., Γραμμ. Δικαιοσύνης, φακ. 84, 27 Ὀκτ. 1830. Ἡ πρόθεση τοῦ Πολυζωίδῃ νὰ φύγῃ γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπῃ εἶναι φανερὴ καὶ στοὺς ἄλλους ἀπὸ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου 1823. Ὁ Λέλης σὲ γράμμα πρὸς τὸν Πραϊδὴ ἐκφράζεται μὲ φθόνον γιὰ τὴν εὐνοια ποὺ ἔχει κερδίσει ὁ Πολυζωίδης, μὲ δυσἀρέσκεια ποὺ «ὁ ἀρχηγός μας δὲν γνωρίζει οὐδενὸς νὰ εἰπῇ τὸ ὄχι» καὶ κυρίως παραπονεῖται γιὰ τὴ διάκριση ποὺ ἔγινε στὸν Πολυζωίδῃ στὸ θέμα τῶν μισθῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ὁμολογιῶν. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄν., σ. 480.

69. Αὐτόθι, σ. 563.

70. Αὐτόθι.

71. Βλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, Ἀθῆναι 1901 - 1906, Α', σ. 204.

72. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄν., σ. 599. 23 Νοεμβρίου περνοῦν ἀπὸ τὴ Μάλτα, (βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἄν., Α', σ. 213), 25 Δεκεμβρίου ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ, (αὐτόθι, σ. 232), καὶ περὶ τις 15/27 Ἰανουαρίου 1824 φθάνουν στὸ Λονδίνο, (αὐτόθι, Β', σ. 42).

Ὅπως πληροφορεῖ ὁ ἴδιος «*ἔμεινα εὐχαρίστως καὶ ἀμισθί*»⁷³. Τὸ ὅτι δὲν προηγήθηκε ἐπίσημος διορισμὸς μαρτυροῦν καὶ οἱ δύο πληρεξούσιοι πολὺ ἀργότερα⁷⁴. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς ἐμπλοκῆς αὐτῆς ἦταν μεγάλη ἀπώλεια χρόνου γιὰ τὸν Πολυζωίδη.

Γιὰ τὴν παραμονή του στὸ Λονδίνο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ὕβριστικό σημεῖωμα τοῦ Ὁρλάνδου⁷⁵, δὲν βρῆκα ἄλλες πληροφορίες. Τὸν ξαναβλέπομε νὰ στέλνεται, τελειῶς ξαφνικά, στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν πρώτη δόση τῶν 40.000 λιρῶν τοῦ δανείου. Τόσο βιαστικὴ ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς ἀποστολῆς του, ὥστε ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς γενικὲς συμβουλές δὲν τοῦ δόθηκαν πλήρεις ὁδηγίες, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Ἕλληνες ἰθύνοντες καὶ ἐνδιαφερόμενοι στὴν πατρίδα νὰ μείνουν μὲ πολλὰ κενὰ στὸ θέμα τῆς συνάψεως τοῦ δανείου⁷⁶. Οἱ ὁδηγίες ποὺ πῆρε ὁ Πολυζωίδης ἦταν γενικὰ νὰ τοὺς διαφωτίσει γιὰ ὅσα, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, δὲν μπορούσαν νὰ γραφοῦν⁷⁷, καὶ εἰδικώτερα νὰ ὑπογράψουν τὸ συμφωνητικὸ καὶ νὰ τοὺς συμβουλευθεῖ ἀναφορικὰ μὲ τρόπους στενώτερης οἰκονομικῆς προσεγγίσεως μὲ τὴν Ἀγγλία⁷⁸. Ἐπὶ πλέον συνοδεύει τὸν Ἀγγλο φιλέλληνα Blaquiere, τὸν ὁποῖον ὑποπτεύονται οἱ Ἕλληνες ὡς ὄργανο τοῦ Bowring· ὁ Πολυζωίδης πρέπει νὰ ἐνημερώσῃ τὴ Διοίκηση πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα⁷⁹. Ἐπιβιβάζονται στὸ πλοῖο Florida καὶ ἀποπλέουν στίς 23/4 Ἀπριλίου 1824⁸⁰. Μετὰ ἀπὸ ἓνα ἄνετο ταξίδι, ποὺ συνετέλεσε στὴν αἰσιόδοξη διάθεση τοῦ Πολυζωίδη⁸¹, τὸ πλοῖο ἐφθάσε στὴ Ζάκυνθο στίς 12/24 Ἀπριλίου. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ ἐγίνε ἦταν περισσότερη ἀπὸ ἐνθουσιώδης : «*ὄλη ἡ Ζάκυνθος μὲ ὑπεδέχθη ὡς δεύτερον Μεσσίαν*». Οἱ ἀρχὲς τοῦ φέρθηκαν φιλικὰ καθὼς καὶ οἱ τραπεζίτες Ἰωάννης Λογοθέτης καὶ Σαμουὴλ Barff, στοὺς ὁποίους ἄφησε τὰ χρήματα φεύγοντας γιὰ τὸ Ναβαρίνο μὲ σκοπὸ νὰ συναντήσῃ τὴ Δι-

73. Αὐτόθι, σ. 478.

74. Βλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, Ἀπολογία, Ἀθῆναι 1839 - 40, 1, σ. 69 - 70.

75. Κατωτέρω, σ. 36.

76. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἂν., Β', σ. 223, 294· E. Dallegio, Les Philhellènes et la guerre de l' Indépendance—138 lettres inédites de J. Orlando et A. Louriotis, Athènes 1949, σ. 73.

77. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἂν., σ. 154.

78. Βλ. κατωτέρω, σ. 38.

79. Βλ. Ἀ. Λιγνάδη, Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας, Ἀθῆναι 1970, σ. 189· πρβλ. αὐτόθι, σ. 165, 171, 188. Ὁ J. Bowring ἦταν ἐπιχειρηματίας, γραμματέας τῆς ἐν Λονδίῳ Φιλελληνικῆς Ἑταιρίας.

80. Αὐτόθι, σ. 190. Πρβλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ' ἂν., 1, σ. 40.

81. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, Ναύπλιο, 10 Ἰουνίου 1824.

οίκηση. Φιλοξενείται στο σπίτι του Σπύρου Βιτάλη⁸². Τò πρωί τῆς 13/25 Ἀπριλίου συναντᾷ στο λαιμοκαθαρθτήριο τῆς Ζακύνθου τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη, πού πρόκειται νά ἀναχωρήσῃ γιὰ τὸ Λονδίνο⁸³ καὶ τὸ ἀπόγευμα φεύγει μὲ βάρκα γιὰ τὸ Ναβαρίνο⁸⁴.

Τὴν ἐπόμενη μέρα ἀπὸ τὸ Ναβαρίνο ἀπευθύνει ἀνακοίνωση τῆς ἀφίξεώς του στὰ τρία ναυτικά νησιὰ μὲ τὴν ὑπόσχεση ὅτι τὰ χρήματα θὰ διατεθοῦν γιὰ τὸ θαλάσσιο ἀγώνα· ἔτσι οἱ νησιῶτες θὰ ἀνακουφισθοῦν ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες οἰκονομικὲς θυσίες. Ἡ ἔμφαση στὸ θαλάσσιο ἐξοπλισμό, ὑπαγορευόμενη ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἀνάγκες, θὰ δόθηκε σὰν ἐντολὴ στὸν Πολυζωΐδη ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ στὸ Λονδίνο βάσει τῆς γραμμῆς καὶ τῶν σκοπῶν τῆς Διοικήσεως⁸⁵. Στὸ χερσαῖο ταξίδι, διασχίζοντας τὴν Πελοπόννησο, γράφει ὅτι ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ του «ἀπὸ τοὺς ἀντιπατριώτας» πού κυριαρχοῦσαν τότε ἐκεῖ⁸⁶. Τὰ μεσάνυχτα τῆς 19/20 Ἀπριλίου φθάνει στὴν ἔδρα τῆς Διοικήσεως στοὺς Μύλους μὲ τὰ ἔγγραφα καὶ τὸ συμφωνητικὸ τοῦ δανείου. Εἶναι ἐφοδιασμένος μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτη, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀκυρώνει τὸ ἐξῆς σημείωμα τοῦ Ὁρλάνδου, γραμμένο στὰ ἀρβανίτικα, πρὸς τὸ γαμπρό του Γ. Κουντουριώτη, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Πολυζωΐδης μετέφερε καὶ ἐπέδωσε : «*Τοῦτον, ὁ ὁποῖος σοῦ δίδει τὸ γράμμα, δὲν εἶχαμε τόσῃν ἀνάγκῃν νὰ τὸν ἐστέλλαμεν διότι ἡμεῖς σᾶς τὰ γράφομεν ὅλα εἰς τὸ γράμμα· ἀλλὰ τὸ ἐκάμαμεν διὰ νὰ ξεφορτωθοῦμεν ἓνα τέτοιον παληάνθρωπον πὺν μᾶς ἐφόρτωσε αὐτὸς ὁ μαῦρος (δηλ.: Μαυροκορδάτος) καὶ τὸν ἤθελε καὶ ὁ Λουριώτης· διότι ἐγὼ δὲν τὸν ἤθελα, ἐπειδὴ τοὺς ἐγνώρισα τοὺς λογιωτάτους. Ἐγνωρίσθη ἐδῶ μὲ τὸν ἀδελφόν ἐκείνου τοῦ Τέλλη, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφὸς εἶναι νυμφευμένος εἰς Μάλταν, καὶ ἔγινε τοῦ*

82. Δὲν ἔχει βέβαιη γνώση γιὰ τὴν ἔδρα της, ὅσο βρίσκεται στὴ Ζάκυνθο· νομίζει ὅτι εἶναι στὸ Κρανίδι. Προτιμᾷ τὸ δρόμο τοῦ Ναβαρίνου ἀπὸ αὐτὸν τῆς Γαστούνης γιατί «*ἐκεῖ εἶναι ἀκόμη λείψανα τινὰ Κολοκοτρωνικῆς καὶ Σιωνικῆς ἐπιδροῆς*». Φυσικὰ ἀναγνωρίζει τὴν Κυβέρνηση τοῦ Κρανιδιοῦ. Ἐκεῖνες τὶς μέρες ἡ Διοίκησις βρισκόταν στοὺς Μύλους Ναυπλίου, τὰ στρατεύματά της πολιορκοῦσαν τὸ Ναῦπλιο καὶ βρίσκονταν πολιορκημένα στὴν Τριπολιτσά. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἔνθ' ἀν., Γ', σ. 75.

83. Τὴν ἴδια μέρα γράφει τὸ γράμμα πρὸς τοὺς δύο ἄλλους Ἕλληνες ἀντιπροσώπους δίνοντάς τους αὐτὲς καὶ ἄλλες πληροφορίες.

84. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Στ/91, Ζάκυνθος, 25 Ἀπριλίου 1824.

85. Βλ. Ἀ. Χ' Ἀναργύρου, Τὰ Σπετσιωτικά, Ἀθῆναι, Πειραιεὺς 1861, 1925 - 1926, 1, σ. 325. Οἱ Σπετσιῶτες πρόκριτοι, μόλις ἔμαθαν τὴν ἀφίξιν τῶν χρημάτων, λόγῳ τῶν κρίσιμων περιστάσεων στὴ θάλασσα, βιάζονται νὰ ὑποβάλουν στὴ Διοίκησις τὶς ἀπόψεις τους· γι' αὐτὸ στέλνουν στὶς 20 Ἀπριλίου τὸν Ἀνδρέα Σκλιᾶ. Αὐτόθι, 3, σ. 380. Βλ. καὶ Ἀ. Λιγνίου, ἔνθ' ἀν., σ. 228.

86. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98, Μεσολόγγι, 17 Αὐγούστου 1824.

διαβόλου. Μὴ δίδετε προσοχὴν εἰς τὸ συστατικὸν γράμμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐδώσαμεν· εἰπὲ τὰ μυστικά καὶ εἰς τοὺς ἄλλους φίλους, διὰ τοὺς ὁποίους τοῦ ἔχομεν δώσει γράμματα. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον γράφομεν εἰς τὸ πρὸς τὴν Διοίκησιν γράμμα, ὅτι μᾶς εἰργάσθη δύο μῆνας ἀμισθί, ἔτσι τὸ ἤθελε, ἔτσι τὸ ἐγράψαμε, διὰ νὰ τὸν ξεφορτωθῶμε. Χίλια πεντακόσια τάλληρα μὲ σιγίζει· ἐνδύματα, καπέλλα, ὑποκάμισα, κάλτσες, βιβλία· ὅ,τι ἤθελε, αὐτὸ ἔκαμνε· ἄνθρωπος χωρὶς ντροπὴν ἡμεῖς ἐφοβούμεθα νὰ τοῦ μιλήσουμε σ' ἓνα τέτοιον τόπον, μήπως ἐπῆγαινε καὶ ἔλεγε τίποτε καὶ μᾶς ἐχαλοῦσε ἡ δουλειά. Φυλαχθῆτε ἀπὸ τοὺς λογιωτάτους· ἀμὰν ἀπὸ τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ἀμὰν· κακὸς ἄνθρωπος· λογαριάστε, χίλια πεντακόσια, μὰ δύο χιλιάδες τάλληρα μᾶς ἐστίχισε. Τὸ κομιτάτον μᾶς εἶπε νὰ τοῦ ἐκάμναμεν μίαν ἔκθεσιν διὰ νὰ ἔβλεπε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος· τοῦ εἶπαμε νὰ τὴν κάμῃ αὐτός· τὴν ἔκαμε, ὅστερα δὲν ἦτο τρόπος νὰ μᾶς τὴν ἔδιδε· ἐφαντάσθη νὰ τὴν τυπώσῃ μόνος του καὶ τὴν ἐπῆρε μαζὶ του. Τόσα καὶ περισσότερα»⁸⁷. Δὲν ξέρω τί ἀξία ἔχουν οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο φιλόπομπο σὰν τὸν Ὁρλάνδο· ἴσως διαφαίνεται κάποια ἐπιπολαιότητα τοῦ Πολυζωίδη ὡς πρὸς τὰ χρήματα.

Τὴν ἄλλη μέρα, 21 Ἀπριλίου, ὁ Πολυζωίδης ἐμφανίζεται στὸ Βουλευτικὸ καὶ διαβάζει τὴν ἀναφορά του⁸⁸, ποὺ γίνεται δεκτὴ μὲ ἐπαίνους. Βέβαια οἱ ἀντιφρονούντες πρὸς τὴν κυβερνητικὴ ἀγγλοστρεφεῖ πολιτικὴ λείπουν ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ καὶ ἔτσι θέμα ἀντιρρήσεως ἀπὸ τὴν ἀντιπολίτευση δὲν ὑπάρχει. Στὴν ἀνακοίνωσή του διαχωρίζει καθαρὰ τὴν ἐπίσημη πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν ἐπὶ ἰδιωτικοῦ ἐπιπέδου σύναψη τοῦ δανείου. Ἀλλὰ ἐντάσσοντας τὸ γεγονὸς αὐτὸ στὸ διεθνὲς πολιτικὸ κλίμα μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπονέκρωση τῶν συνταγματικῶν ἐλπίδων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες, ποὺ συνάντησε ἡ ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ ἐξάρῃ τὸ κατόρθωμα. Ἐπὶ πλέον σημειώνει τὴ διαφορά τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀπὸ αὐτὴν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας τονίζοντας ὅτι, ὅχι μόνον κρατιέται οὐδέτερη, ἀλλὰ ἐπιτρέπει τὴν ἐξοδὸ τέτοιας βοήθειας στὴν Ἑλλάδα. Δικαιολογεῖ αὐτὴν τὴν εὐνοϊκὴ ἀνοχὴ τῆς Ἀγγλίας μὲ τὸ ὅτι πρῶτα πείσθηκε γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὸ αὐθόρμητο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγώνα καὶ δεύτερο γιατί ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς ἐπιτυχίες ἀποδείχθηκε ἡ ἀσθένεια τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ ἡ ἀδυναμία του «νὰ ἐμποδίσῃ τὴν Ἀρκτον ἀπὸ τὸ νὰ ἐκτείνῃ τὰ ὄρια καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν της (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἐτάραττε καὶ ταράττει τὴν Ἀγγλίαν) ἐπέκεινα τοῦ Θρακικοῦ Βο-

87. Βλ. Ἀ. Λιγνῶδ, ἐνθ' ἀν., σ. 160.

88. Βλ. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθήναι 1852 - 1862, Β', σ. 271.

σπόρου». Μιλάει με θαυμασμό για τη δύναμη και τη «σοφία» των Άγγλων και των Αμερικανών και εξαρτά την είσοδο της Ελλάδος στον Ευρωπαϊκό κόσμο από την εϋνοια των Ευρωπαίων βασιλέων. Σάν μέτρο για την αύξηση της εμπιστοσύνης των Άγγλων κεφαλαιούχων στην Ελληνική οικονομία προτείνει σύναψη εμπορικής επαφής με την Άγγλία· συνιστά δηλαδή να φύγη ελληνικό πλοίο με ελληνική σημαία με εμπορεύματα για άγγλικό λιμάνι⁸⁹. Τελειώνοντας την όμιλία συμβουλεύει να χρησιμοποιηθούν τα χρήματα με προσοχή και να συνεχίσουν τον αγώνα ενωμένοι⁹⁰.

Το απόγευμα ο Πολυζωίδης πηγαίνει στην Ύδρα για να συναντήσει τον Α. Κουντουριώτη⁹¹. Για την παραλαβή και τη μεταφορά των χρημάτων από τη Ζάκυνθο αρχικά είχε διορισθή επιτροπή από τον Byron, τον Gordon, τον όποιον αντικαθιστά προσωρινά ο L. Stanhope⁹², και τον Α. Κουντουριώτη⁹³. Ο Stanhope προσκαλείται στη Διοίκηση από τα Σάλωνα, όπου βρίσκεται με τον Όδυσσέα. Η παραλαβή των χρημάτων του δανείου εξελίχθηκε σε μία σοβαρή και επικίνδυνη περιπλοκή, που προκάλεσε άνησυχίες στους Έλληνες, κυρίως εν όψει της αιγυπτιακής απειλής. Ο Stanhope, ίσως με την υπόδειξη του Όδυσσέα, αντί να υπακούση στην πρόσκληση της Διοικήσεως, πηγαίνει στη Ζάκυνθο και άπαντά στη Διοίκηση ότι αγνοεί τα σχετικά με τη σύναψη του δανείου⁹⁴. Η Διοίκηση μαθαίνει ότι πρόκειται να φύγη για το Λονδίνο. Πρέπει όμως να υπογραφή το συμφωνητικό και από τον Α. Κουντουριώτη και από τον L. Stanhope, για να επιστραφεί στους δανειστές. Ορίζονται ο Έ. Ξένος και ο Ν. Καλλέργης να μεταφέρουν το έγγραφο από την Ύδρα στη Ζάκυνθο και, με τις υπογραφές του

89. Ο Πολυζωίδης βλέπει με ικανοποίηση να πραγματοποιείται αυτή η πρότασή του περί τα μέσα Αυγούστου, όταν η Διοίκηση αποφασίζει να εξαγάγη στο Λονδίνο ελληνικά προϊόντα. «Ο Blaquiere προσμένει εις Ναύπλιο ημέρα τη ημέρα να γενή έτοιμον το καράβι (στοχάζομαι είναι μία γολέττα των κυρίων Κουντουριωτών) και με αυτό, έχων συνταξιδιώτην τόν κύριον Hastings, να έλθη άπεσταλμένος, ως έπεθύμει, εις Λόνδρον». Βλ. Άρχείο Λουριώτη, φακ. Ζ/98, Ζάκυνθος, 17 Αυγούστου 1824.

90. Ο λόγος του, παρά την έγκριση του Βουλευτικού, με την άνεπαρκεια της τυπογραφίας της Διοικήσεως, έμεινε ανέκδοτος (βλ. Άρχείο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, Ναύπλιο, 10 Ιουνίου 1824), μέχρι που η έφημερίδα «Έλληνικά Χρονικά» του Μεσολογγίου δημοσίευσε έκτενή περίληψη του λόγου για να διαφωτίση το Έλληνικό κοινό. Βλ. «Έλληνικά Χρονικά», 1824, φ. 71, 72, 73.

91. Βλ. Α. Λιγνός, ένθ' άν., σ. 229.

92. Αὐτόθι, σ. 230. Μετά το θάνατο του Byron η επιτροπή μένει έλλιπής.

93. Βλ. Α. Λιγνάδης, ένθ' άν., σ. 168.

94. Βλ. Ίω. Όρλάνδου - Α. Λουριώτου, ένθ' άν., 1, σ. 368.

Κουντουριώτη καὶ τοῦ Stanhope, νὰ παραλάβουν τὸ δάνειο⁹⁵. Μόλις ὁμως ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν “Υδρα μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κουντουριώτη, ἡ Διοίκηση πληροφορεῖται τὴν ἀναχώρηση τοῦ Stanhope γιὰ τὸ Λονδίνο. Σὲ ἀπόγνωση τὸ ‘Εκτελεστικὸ⁹⁶ παρακαλεῖ τὸν Λογοθέτη καὶ τὸν Barff νὰ παραδώσουν τὰ χρήματα χωρὶς νὰ περιμένουν τίς ὑπογραφές⁹⁷. Στις 5 ‘Ιουνίου ἐπιστρέφει στὴν “Υδρα ἡ γολέττα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο χωρὶς τὰ χρήματα⁹⁸. Φαίνεται ὅτι ἔχουν δυσκολίες μὲ τὴ διοίκηση τῆς Ζακύνθου ἢ τῶν ‘Ιονίων, ποὺ ἐπιμένει στὴν ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητας, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο διαμαρτύρονται ὁ Λουριώτης καὶ ὁ ‘Ορλάνδος σὲ γράμμα πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, διατεινόμενοι ὅτι πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὴ σύμβαση⁹⁹. Στις 10 ‘Ιουλίου ἐρχεται τελικὰ ἡ πρώτη δόση τοῦ δανείου¹⁰⁰.

Ἡ κατακραυγὴ γιὰ τὴν κρίση αὐτὴ ἔπесε ὅλη πάνω στὸν Stanhope, ποὺ κατηγορήθηκε, δικαιολογημένα ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, γιὰ δολιοφθορὰ τῆς ὑποθέσεως ὁδηγούμενος ἀπὸ τὴ φατρία ‘Οδυσσέα - Νέγρη - ‘Υψηλάντη, στὴν ὁποία ἐντάχθηκε ἀπὸ ἄκρατο φιλελευθερισμὸ καὶ ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ὀλιγαρχίζοντες. Στὸ ἐπίσημο ἔγγραφο του πρὸς τὴν ‘Επιτροπὴ τοῦ Λονδίνου τὸ ‘Εκτελεστικὸ ἐκφράζεται μὲ ἐπιφύλαξη γιὰ τὸν “Αγγλο συγταγματάρχην καὶ ρίχνει τὴν εὐθύνη στὸν ‘Οδυσσέα : «*Ὁ κύριος Στανχώπ εἶναι καλός, εἶναι φιλέλληνα, ἀλλ’ εἶναι, ἂν δὲν πλανᾶται τις, καὶ εὐαπάτητος*»¹⁰¹. Οὐτε ὁ Τρικούπης τοῦ ἀμφισβητεῖ τίς καλὲς προθέσεις¹⁰². ‘Οξύτατα τὸν ἐπικρίνει ὁ Πολυζωίδης σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ‘Ορλάνδο καὶ τὸν Λουριώτη¹⁰³. Οἱ κρίσεις του γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Stanhope ἀντιπροσωπεύουν, νομίζω, τὴ σκέψη τῶν ὁμοφρόνων του· βέβαια, συναισθηματικὰ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴν τύχη της καὶ ἔτσι τὸ συναίσθημα τῆς πίκρας γιὰ τὰ ἐμπόδια καὶ τὴν καθυστέρηση τῆς ἐπιτυχίας της εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονα σὲ αὐτόν.

95. Αὐτόθι, σ. 370.

96. Γιὰ νὰ ἀντισταθῇ στοὺς ἐχθροὺς σὲ ὅλα τὰ μέτωπα ὑπολογίζει ὅτι χρειάζεται 30.000 στρατιῶτες, 80 πολεμικὰ πλοῖα καὶ 30 μπουρλότα. Αὐτόθι, σ. 371.

97. Αὐτόθι.

98. Βλ. ‘Α. Χ’ ‘Αναργύρου, ἐνθ’ ἀν., 3, σ. 386.

99. Βλ. E. D a l l e g g i o, ἐνθ’ ἀν., σ. 95.

100. Βλ. ‘Α. Χ’ ‘Αναργύρου, ἐνθ’ ἀν., 1, σ. 766. Πρβλ. ὁμως ‘Α. Λιγνάδης, ἐνθ’ ἀν., σ. 304. ‘Ο ‘Α. Λιγνάδης ἀποδίδει τὴν ἄρση τῶν δυσκολιῶν ὅχι σὲ πρωτοβουλία τοῦ τραπεζίτη Barff ἀλλὰ σὲ ἐντολὲς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως· αὐτόθι, σ. 303. ‘Εκτενῶς γιὰ περιπλοκὰς τοῦ δανείου, βλ. σ. 258 - 306.

101. Βλ. ‘Ιω. ‘Ορλάνδου - ‘Α. Λουριώτη, ἐνθ’ ἀν., 1, σ. 368.

102. Βλ. ‘Α. Λιγνοῦ, ἐνθ’ ἀν., σ. 330-1. Πρβλ. Σ. Τρικούπη, ἐνθ’ ἀν., Γ’, σ. 71.

103. Βλ. ‘Αρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, 10 ‘Ιουνίου 1824.

Ὁ Πολυζωίδης στάλθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου στὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ γυρίσῃ πίσω στὴν Εὐρώπη, ἐλεύθερος γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ προσωπικά του σχέδια· αὐτὸ ἦταν ὑπόσχεση πρῶτα τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἔπειτα, ὅταν ἐμφανίστηκε στὸ Βουλευτικὸ, καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ¹⁰⁴. Ἐμποδίζεται ὅμως ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων καὶ παραμένει στὸ Ναύπλιο καὶ στὸ Ἄργος. Στις 17 Μαΐου ὁ Τρικούπης προσπαθεῖ νὰ μεσιτεύσῃ στὸν Γ. Κουντουριώτῃ, πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, νὰ σταλῇ ὁ Πολυζωίδης στὴν Ἀγγλία μὲ ἀποστολὴ νὰ πληροφορήσῃ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ τὰ φρονήματα τοῦ Stanhope καὶ νὰ ἐξομαλύνῃ τὶς δξυτήτες¹⁰⁵. Δὲν προχωρεῖ ὅμως αὐτὴ ἡ ἰδιωτικὴ πρότασις τοῦ Τρικούπῃ. Ἀκολουθεῖ ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Πολυζωίδῃ πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτῃ στις 22 Ἰουνίου, ὅπου, ἀφοῦ ἐκθέτει τὴν προῖστορία τῆς καταστάσεώς του, παρακαλεῖ γιὰ «*τοὺς περασμένους μισθοὺς μου εἰς μετρητά, ἀντὶ τῶν ὧν κρατῶ ἔθνικῶν ὁμολογιῶν καὶ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς μου ἕως εἰς Παρίσι, ὅπου ἔχω σκοπὸν νὰ ἐξακολουθήσω τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὴν σπουδὴν μου... Μὴν ὑποφέρετε νὰ μὲ βλέπετε καθήμενον ἐδῶ ἀργὸν καὶ δαπανῶντα τὸν πολὺτιμόν μου καιρὸν εἰς μάτην*»¹⁰⁶. Πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ κανεὶς ὅτι χρησιμοποιεῖ βαρεῖς ἐκφράσεις γιὰ ἓνα καυτὸ προσωπικὸ τοῦ θέμα, ποὺ ὅμως γιὰ τὴ Διοίκησιν δὲν ἔχει καμμιά σημασία μέσα στοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχει ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ καὶ μέσα στὶς κρίσιμες μέρες τῆς ἐνάρξεως τῆς τρίτης βουλευτικῆς περιόδου. Πραγματικά, στὴν ἀναφορὰ τοῦ στοῦ Βουλευτικὸ ὑπάρχει στὰ πρακτικὰ τῆς 28 Ἰουνίου ἡ ἀπάντησις ὅτι «*ἐγένετο δεκτὸν τὸ πρόβλημά του, πλὴν ἔμεινε ἕως νὰ παρουσιασθῇ πόρος εἰς τὴν Διοίκησιν*»¹⁰⁷. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι, κατὰ κάποιον τρόπο, φανταζόταν ὅτι θὰ τοῦ παρουσιάζονταν δυσκολίες¹⁰⁸. αἰσιόδοξος στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στοῦ Παρίσι χάνει ἀργότερα τὴν ὑπομονή του : «*τὰ δὲ ἴδια μου εἶναι τόσον κακορροίζικα, ὅσον μὴτ' ἡλπίζετε ποτὲ νὰ τ' ἀκούσητε, μὴτ' ἐγὼ ἡλπίζον νὰ τὰ πάθω*»¹⁰⁹. Ἐμείνει δύο μῆνες κοντὰ στὴ Διοίκησιν στοῦ Ναύπλιο¹¹⁰ περιμένοντας

104. Βλ. Ἀ. Λιγνίου, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 154, 330 καὶ 478. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀπεσταλμένοι στοῦ Λονδίνου εἶχαν φροντίσει νὰ γράψουν στὴ Διοίκησιν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεσίν του.

105. Αὐτόθι, σ. 330-1.

106. Αὐτόθι, σ. 479.

107. Βλ. ΑΕΠ., Β', σ. 329.

108. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτῃ, φακ. Ζ/37 : γράμμα πρὸς Λουριώτῃ καὶ Ὁρλάνδο μὲ ἡμερομηνία 10 Ἰουνίου 1824.

109. Αὐτόθι, φακ. Ζ/98, 17 Αὐγούστου 1824.

110. Συγκατοικεῖ μὲ τοὺς παραστάτες τῆς Γ' περιόδου Τρικούπῃ καὶ Λιβέρη, Αὐτόθι, φακ. Ζ/37.

νὰ τοῦ δοθοῦν τὰ μετρητὰ γιὰ τὰ ἐξοδα τοῦ ταξιδιοῦ του. «*Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ Βουλευτικὸν ἔδειχνε φιληκοῦσαν καὶ συμπάθειαν πάντοτε εἰς τὰ παρακλήσεις μου· τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν ἐπὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει μεγαλότερας φροντίδας ἀνέβαλλε πάντοτε τὴν ὑπόθεσίν μου*». Τελικὰ τοῦ ἔδωσε μία διαταγὴ πρὸς τοὺς δημοπράτες τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων στὴ Γαστούνη. Ξεκινοῦν ὁ Πολυζωίδης, ὁ Δημ. Αἰνιάν, ὁ Θεόφιλος Θησεὺς καὶ ὁ φιλέλληνας λόρδος Murray στὶς 7 Ἰουλίου (οἱ ὑπόλοιποι κατευθύνονται γιὰ τὸ Μεσολόγγι γιὰ νὰ συναντήσουν τὸν Μαυροκορδάτο) καὶ μέσῳ Ἀργους καὶ Τριπολιτσᾶς¹¹¹ φθάνουν στὰ Καλάβρυτα, ὅπου ἀρρωσταίνει ὁ Murray. Κατευθύνονται ὅλοι γιὰ τὴ Γαστούνη, ὅπου ὁ Murray πεθαίνει στὸ σπίτι τοῦ Σισίνη στὶς 30 Ἰουλίου¹¹². Στὴ Γαστούνη ὁ Πολυζωίδης βρίσκει ὅτι τὰ χρήματά τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων τὰ ἔχουν μοιρασθῇ «οἱ καπετανίσκοι τῆς ἐπαρχίας». Μετὰ τὴν ἀποτυχία του ἐκεῖ ἀπευθύνεται στὸν προστάτη του Μαυροκορδάτο. Στὸ ταξίδι πρὸς τὸ Μεσολόγγι περνᾷ ἀπὸ τὴν Κερπινὴ καὶ συναντᾷ τὸν Ἀνδρέα Ζαῖμη γύρω στὶς 24 Ἰουλίου¹¹³.

Βρίσκει τὸν Μαυροκορδάτο στὸ στρατόπεδο στὸ Λιγοβίτσι τῆς Ἀκαρνανίας¹¹⁴ στὶς 11 Αὐγούστου¹¹⁵, τοῦ ἐκθέτει τὸ ζήτημά του καὶ αὐτὸς γράφει ἐπανειλημμένα στὸν Γ. Κουντουριώτη παρακαλῶντας τον γιὰ χάρη τοῦ Πολυζωίδη, ἀλλὰ δὲν ἔρχεται ἀπάντηση¹¹⁶. Στὸ Μεσο-

111. Βλ. Γ. Π. Κορνοῦτοῦ, Ὁ λόρδος Charles Murray πεθαίνει γιὰ τὴν Ἑλλάδα, «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρησις», Β', 1954, Ζ', σ. 44.

112. Αὐτόθι, σ. 45.

113. Πρβλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ, περιτύλιγμα γραμμάτων τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ Ἀ. Ζαῖμη πρὸς τὸν Ἰω. Ζαῖμη. Μιὰ πὺλ εἶναι νὰ φύγῃ γιὰ τὸ ἐξωτερικόν, ὁ Ζαῖμης τοῦ δίνει γράμμα γιὰ τὸν ἀδελφόν του. Βλ. Ἀ. Λιγνίου, ἐνθ' ἀν., Δ', σ. 348. Πρβλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/43, στρατόπεδο Δ. Ἑλλάδος, 21 Ὀκτωβρίου 1824. Τελικὰ ὁ Πολυζωίδης εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀπεσταλμένους τῆς Ἐπιτροπῆς—Blaquiere, Ψύχας καὶ Πολυζωίδης—ποὺ μένει πίσω μὲ τίς προσδοκίες του γιὰ σπουδὲς στὸ Παρίσι διαφευγμένους. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/38, στρατόπεδο Δ. Ἑλλάδος, 17 Ὀκτωβρίου 1824.

114. Ὁ Πολυζωίδης διατηρεῖ ἀκόμη τὴν ἐπαφή του μὲ τὸν Μαυροκορδάτο. Πρβλ. Ἰω. Ὁρλάνδου—Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ' ἀν., 1, σ. 374· ἤδη τὸ Μάιο, σχεδιάζοντας ὁ Πολυζωίδης τὸ ταξίδι του στὴν Ἀγγλία (τότε), σκοπεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, ὅπου βρίσκεται ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος ἀπέχει ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἂν καὶ συνετέλεσε πολὺ στὴν ἔκρηξή του. Καταφεύγει στὴν Ὑδρα καὶ κατόπιν ἐκστρατεύει στὴ Δ. Ἑλλάδα, παραιτούμενος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του καριέρα μπροστὰ στὶς δξύτερες καὶ ἀναλαμβάνοντας τὴν στρατιωτικὴ στὴν περιοχὴ ὅπου τὸ κύρος του εἶναι ἀναμφισβήτητο.

115. Αὐτόθι, 1, σ. 377.

116. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98 καὶ φακ. Η/38.

λόγγι επιστρέφει στις 15 Αυγούστου, όπου εγκαθίσταται και τυπώνει το βιβλίο του «Προσωρινόν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος» ¹¹⁷.

Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου δικαιολογεῖ τὴν ἔκδοσή του μὲ τὸ διδακτικὸ καὶ διαφωτιστικὸ σκοπὸ ποὺ ἔδωσε σ' αὐτήν. Τὸ πολίτευμα τοῦ Ἀστρους εἶναι προσωρινό. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοί, προκειμένου νὰ ἀναθεωρήσουν καὶ νὰ μονιμοποιήσουν τὸ σύνταγμά τους πρέπει νὰ ἔχουν σοφὰ καὶ δοκιμασμένα πρότυπα· σὰν τέτοια προκρίνει τὰ πολιτεύματα τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, τὰ ὁποῖα μεταφράζει καὶ παρουσιάζει στοὺς Ἕλληνες πολιτικούς, ὅχι γιὰ νὰ τὰ μιμηθοῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ ἐφαρμόσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ. Γι' αὐτὸν, καὶ γιὰ τὸ ἐπαναστατημένο ἔθνος, ἡ μόνη διοίκηση ἀρμόδια καὶ πρέπουσα σὲ φιλελεύθερους ἀνθρώπους εἶναι ἡ Κοινοβουλευτικὴ συνταγματικὴ διοίκηση. Ἀνάμεσα στὸ Βρετανικὸ καὶ στὸ Ἀμερικανικὸ πολίτευμα προτιμᾷ τὸ δεύτερο γιὰτι εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὰ κατὰλοιπα τῆς φεουδαρχικῆς παραδόσεως ποὺ βαραίνουν τὸ πρῶτο μὲ κληρονομικοὺς τίτλους εὐγενείας, ποὺ καταργοῦν τὴν ἀξιοκρατία καὶ *«κατακερματίζουν τὴν δυστυχεῖ ἀνθρωπότητα εἰς διάφορα ἄνισα καὶ ἑτεροδίκαια ὄντα ἐνῶ ἡ κοινὴ μήτηρ Φύσις τὰ ἐπλασεν ἴσα καὶ ταυτοδίκαια»* ¹¹⁸. Τὸ θαυμασμό του γιὰ τὴν Ἀμερικανικὴ πολιτεία κινοῦν *«ἡ ἄκρα εὐδαιμονία καὶ βαθεῖα εἰρήνη, τὴν ὁποῖαν ἀπολαμβάνουσιν, ἡ ταχὺτάτῃ ἀξησησί των καὶ αἱ ὀρμητικώτατοι περὶ πᾶν εἶδος ἐπιστήμης, τέχνης καὶ βιομηχανίας πρόοδοί των»* ¹¹⁹. Εἶναι πιθανὸ ὅτι, βρισκόμενος στὴν Ἀγγλία, καλλιέργησε τίς πολιτικὰς ιδέες ποὺ τὸν ὀδηγοῦν ἐδῶ στὴ συγγραφὴ, ἀλλὰ δὲν ἔχω καμμία πληροφορία γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Περισσότερες ἐνδείξεις παρέχει τὸ ἐπόμενο βιβλίο του, ποὺ ἐκδίδει τὸ 1825.

Ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς προπαιδείας, ἐπομένως πείρας καὶ ὀριμότητος, ποὺ παρατηρεῖ ὁ Πολυζωίδης, εἶναι κοινὴ ἀνησυχία σὲ πολλούς. Ὁ Stanhope γράφει στὸν Bentham ¹²⁰ : *«Αὐτὸ ποὺ χρειάζεται πιὸ πολὺ εἶναι ἓνα καλὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σῶμα, μερικοὶ καλοὶ*

117. Τὸ βιβλίο του «Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος καὶ σχέδιον ὀργανισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς, ἀμφότερα ἐπιδιορθωμένα καὶ ἐπικυρωμένα ὑπὸ τῆς δευτέρας Ἐθνικῆς νομοθετικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως ἐν Ἀστρεῖ, οἷς ἔπονται τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Βρετανίας καὶ τὸ τῶν Ἠνωμένων Ἐπικρατειῶν τῆς Ἀμερικῆς, μεταφρασθέντα ὑπὸ Ἀν. Πολυζωίδου», Μεσολόγγιον 1824, εἶχε προαναγγελθῇ ἀπὸ τὸν τυπογράφου Δ. Μεσθενέα στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά». Βλ. «Ἑλληνικά Χρονικά», ἔτ. Α', φ. 78, 23 Σεπτεμβρίου 1824. Ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου ἔχει ἡμερομηνία 26 Ὀκτωβρίου 1824.

118. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, Τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα, σ. ε'.

119. Αὐτόθι, σ. στ'.

120. Βλ. L. Stanhope, Greece in 1823 and 1824 ; being a series of letters and other documents., Λονδίνο 1825, σ. 199.

ἐπαρχοί, καλοί δικαστές και συγγραφεῖς ἐθνικοῦ κύρους (public writers)». Τὸ διαφωτιστικὸ βιβλίον τοῦ Πολυζωίδου συντελεῖ θετικὰ στὴν πρόοδο πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Στὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1824 ἀναγκάζεται νὰ ἀνεβῇ πάλι ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι στὸ στρατόπεδον τῆς Δ. Ἑλλάδος· τὸν καλεῖ ὁ Μαυροκορδάτος, ποὺ ἀδυνατισμένος ἀπὸ ἀρρώστια χρειάζεται βοηθὸ γιὰ τὴν πυκνὴν τοῦ ἀλληλογραφίας¹²¹. Μένει κοντὰ του μέχρι καὶ τὸ Δεκέμβριον¹²², ὁπότε ἀποφασίζει ὁ Μαυροκορδάτος νὰ διαλύσῃ τὸ στρατόπεδον, νὰ συγκαλέσῃ τοὺς πληρεξουσίους σὲ συνέλευση στὸ Ἀνατολικὸ καὶ νὰ ἀναχωρήσῃ γιὰ τὸ Ναύπλιο. Ἡ συνέλευση μὲ πρόεδρον τὸν Γ. Τζόγκα ἀνακηρύσσει τὸν Μαυροκορδάτον, τὸν Πραϊδὴ καὶ τὸν Πολυζωίδην Πολίτες τῆς Δ. Ἑλλάδος ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὰς ὑπηρεσίας τοὺς¹²³.

Στὶς ἀρχὰς τοῦ 1825 ἐμφανίζεται καὶ τὸ δεῦτερον θεωρητικὸ πολιτικὸ σύγγραμμα τοῦ Πολυζωίδου στὸ Μεσολόγγι¹²⁴. Τὸ ἐπιγράφει «Θεωρία γενικὴ περὶ τῶν διαφορῶν Διοικητικῶν Συστημάτων καὶ ἐξαιρέτως τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ· μεθ’ ἣν ἔπεται πραγματεία σύντομος περὶ τῶν Εἰρηνοποιῶν καὶ Ὁρκωτῶν Κριτῶν τῆς Ἀγγλίας»¹²⁵.

Στὸ πρῶτον, τὸ γενικὸ μέρος τοῦ βιβλίου του, ἀσκεῖ κριτικὴ τῶν διοικητικῶν συστημάτων καὶ ἀφοῦ ἀπορρίψῃ ὅλα τὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ δημοκρατικὸ (τὸ ἀρχαῖον Ἀθηναϊκόν, ποὺ παρήκμασε σὲ ὀχλοκρατία) προκρίνει τὸ κοινοβουλευτικόν, βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Στὰ κοινοβουλευτικὰ συστήματα ἐντάσσει καὶ τὴ συνταγματικὴ μοναρχίαν¹²⁶, χωρὶς νὰ τὰ συγκρίνῃ ἀξιολογικὰ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐγκρίνει τὴ συνταγματικὴ μοναρχίαν σημαίνει ὅτι δὲν τὴ βλέπει σὰν ἓνα σύστημα ποὺ θὰ παρακμάσῃ καθὼς θὰ συνεπάγεται τὴν κληρονομικότητα — στὸν πρόλογον τοῦ πρώτου βιβλίου ἀπορρίπτει τὴν

121. Ἔχει ἐκλογὴν Γεν. Γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ γιὰ τὴν γ’ βουλευτικὴν περίοδον, ἀλλὰ καθυστερεῖ ἀκόμη λόγῳ ὑγείας στὴ Δ. Ἑλλάδα. Βλ. Ἀρχεῖον Λουριώτη, φак. Η/38 καὶ Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ’ ἀν., σ. 123.

122. Βλ. Ἀ. Λιγνός, ἐνθ’ ἀν., Γ’, σ. 420.

123. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ’ ἀν., σ. 124 καὶ «Ἑλληνικά Χρονικά», ἔτ. Α’, φ. 106, 31 Δεκεμβρίου 1824. Ἀπάντησις τοῦ Πολυζωίδου στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά», ἔτ. Β’, φ. 2, 7 Ἰανουαρίου 1825.

124. Τὸ προαναγγέλλει ὁ Δ. Μεσθενεὺς στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά», ἔτ. Β’. φ. 6, 21 Ἰανουαρίου 1825.

125. Γιὰ τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ σχετικὸν μὲ τὴ δικαιοσύνη, χρησιμοποιεῖ σὰν πηγὰς τὰ ἐξῆς βιβλία: Cottu: Sur l’Administration de la Justice Criminelle en Angleterre καὶ Delolme: The Constitution of England. Ἀποβλέπει στὴν ἐνημέρωσιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς γ’ περιόδου. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου. Θεωρία γενικὴ, σ. πγ’ - πδ’.

126. Αὐτόθι, σ. ι’ - ια’.

έγκυρότητά της — αλλά πιστεύει ότι μεγαλύτερη δύναμη θα έχουν οι κοινοβουλευτικοί λειτουργοί του πολιτεύματος ¹²⁷.

Σκοπός της εκδόσεως των βιβλίων αυτών είναι η πολιτική μόρφωση των Ελλήνων εν ὧσει μάλιστα της συγκλήσεως τρίτης Έθνοσυνελεύσεως· αρκετά λοιπόν έχει να πη ό Πολυζωίδης για τὸ θέμα της ψηφοφορίας. Μεταξύ των άλλων υποστηρίζει τὸ δικαίωμα ψήφου όλων των πολιτῶν ανεξάρτητα από τὴν περιουσία τους — άποψη πολὺ διαδεδομένη θεωρητικά — με τὴν ἐξῆς αἰτιολογία πὺ δείχνει τὶς ἀτομικιστικές του τάσεις : «*ἡ ὑπαρξὶς τοῦ καθενὸς εἶναι πάντοτε τὸ πᾶν δι' αὐτόν*» ¹²⁸.

Τὸ κατὰ πόσο ὁ συγγραφέας ἔχει χωνέψει κατὰ βάθος ὅλες τὶς ἀπόψεις πὺ διατυπώνει στὸ βιβλίο του εἶναι λίγο ἀμφισβητήσιμο. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος, προσδιορισμένος ἀπὸ τὴ φύση εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ «*ἀχώριστος ἀπὸ ταύτην εὐδαιμονία*» ¹²⁹. Εἶναι μία θέση στὴ γραμμὴ των θεωριῶν τῆς ὠφελμιστικῆς καὶ εὐδαιμονιστικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς Ἀγγλίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ Ἀγγλοὶ ὠφελμιστές, ἀπασχολημένοι μὲ τὰ πολιτικά καὶ ἠθικά προβλήματα, ἀγνοοῦν τὸ σύγχρονό τους Γερμανικὸ ἰδεαλισμό. Ὁ συγγραφέας μας προσπαθεῖ μέσα στὸ κείμενό του νὰ διατηρήσῃ συνέπεια στὶς θεωρίες του (σὲ μερικὰ σημεία μεταφράζει ἀπὸ Ἐγκυκλοπαιδεῖες). Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν προέλευση τῆς δικαιοσύνης παραθέτει τὴ θετικιστικὴ ἄποψη, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸ ἄρθρο Jurisprudence τῆς Βρετανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἀλλὰ σὲ ὑποσημείωση προσπαθεῖ, πιεζόμενος ἀπὸ τὶς κλασσικιστικὲς καταβολές κάθε λογίου Ἑλληνα, νὰ ἀναιρέσῃ αὐτὰ μὲ τὶς ἰδεοκρατικὲς θεωρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Kant ¹³⁰. Αὐτὸ δείχνει τὴν ἀνωριμότητά του νὰ ὑποστηρίξῃ σὲ συνεχὲς κείμενο μία συνεπῆ θεωρητικὴ θέση — ἔλλειψη πὺ τὸν ὠθεῖ σὲ ἀντιφάσεις ἢ καὶ σὲ ἀντιγραφὲς ἀσφαλῶν προτύπων.

Συνεπῆς ἢ ὄχι, ὁ Πολυζωίδης στὴν Ἀγγλία ὁπωσδήποτε διάβασε καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀγγλικῆς σχολῆς. Ἡγέτης αὐτῆς θεωρεῖται ὁ Jeremy Bentham, πολιτικὸς ριζοσπάστης, πὺ εἶχε ἰδιαίτερους δεσμοὺς μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ μὲ Ἑλληνες πολιτικούς. Τὸ κύρος του στὴν Ἑλλάδα, ἰδίως στὰ συνταγματικά θέματα

127. Κατὰ τὴν Ὁθωνικὴ ἐποχὴ δὲν ἐπικρίνει τὸ θεσμὸ τῆς βασιλείας — οὔτε εὐχεται τὴ μεταπολίτευση. Φρονεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ βελτιωθοῦν τὰ πράγματα μὲ συστάσεις καὶ ὁδηγίες πρὸς τὸ βασιλέα. Βλ. Ἄ. Πολυζωίδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. 1ε'.

128. Βλ. Ἄ. Πολυζωίδου, Θεωρία γενικὴ, σ. κδ'.

129. Αὐτόθι, σ. β'.

130. Αὐτόθι, σ. μη' - μθ'.

ἦταν τεράστιο. Ἄν ὁ Πολυζωίδης ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μαζί του δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πῇ πρὸς τὸ παρόν· πάντως στὸ ἔργο του τὸν χρησιμοποιεῖ συχνὰ σὰν πηγὴ ¹³¹.

Μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου του πῆγε στὸ Ναύπλιο γιὰ νὰ ἐπιδώξῃ τὴν ἐξόφληξιν τῶν μισθῶν του ¹³².

Στις 4 Αὐγούστου στὸ Ναύπλιο γιορτάζεται ἡ διάλυση τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τὴ θάλασσα, στίς 23 Ἰουλίου ¹³³. Γίνεται δοξολογία, ὅπου παρίστανται τὸ Βουλευτικὸ, τὸ Ἐκτελεστικὸ, οἱ Ὑπουργοὶ καὶ ὁ λαός. Τὸν ἐπινίκιο λόγο ἐκφωνεῖ ὁ Πολυζωίδης. Ἐπαινεῖ τὴν ἀντοχή, τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὸν ἥρωισμὸ τῶν Μεσολογγιτῶν, θυμᾶται ὅλους τοὺς ἥρωες ποὺ εἶναι θαμμένοι ἐκεῖ, ἀλλὰ στηλιτεύει τὴν ἀργυροφιλία καὶ τὴν ἰδιοτέλεια τῶν ἄλλων στρατιωτῶν καὶ τῶν στρατηγῶν: *Ἰδὲ τὸν στρατιώτην αὐτόν, ὁ ὅποιος κατ' ἀρχὰς ἔτρεχεν αὐτόματος, ἀμίσθωτος εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ ἀντετάττετο πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοβίας εἰς τὰς πολυπληθεῖς φάλαγγας τῶν ἐχθρῶν, ἰδὲ τον πῶς τώρα χρυσοσκέπαστος ἄλλο δὲν κάμνει, παρὰ νὰ κυλίεται εἰς τὰ καταγῶγια τῆς ὀκηρίας, ἢ νὰ περιφέρεται εἰς τὰς ἀγνιάς μὲ βαρβαρικὴν ἐπίδειξιν· ἰδὲ αὐτὸ τὸ σμῆνος τῶν νεοπλάστων στρατηγῶν, τοὺς ὁποίους μία ἀνάρμοστος πολιτικὴ ἀνύψωσε παρ' ἀξίαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον· ἰδὲ τους πῶς δὲν θέλουν οὐδὲ βῆμα νὰ σπαράξουν ἀπὸ τὸν τόπον των, ἂν δὲν ἰδοῦν ἐμπροσθέν των προπορευομένην τὴν εὐφωρον λίραν». Ἡ τελευταία αὕτὴ φράση, κατὰ τὸν Σπηλιάδη, εἶναι ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ Κωλέττη ¹³⁴. Καταλήγοντας ἐπικαλεῖται νέες ἀνθρώπινες θυσίες καὶ αἱματηρὲς ἀναμετρήσεις: *«Αἷμα, αἷμα χρειάζεται νὰ χύσωσι, διὰ νὰ ἐξαγοράσωσι τὸ αἷμα τόσων ἀθῶων νηπιῶν, παρθένων καὶ γυναικῶν, ὅπου ἔγιναν θύματα τῆς βαρβαρικῆς ἀγριότητος. Αἷμα, διὰ νὰ ἐκπλύνωσι τὸ πατρικὸν ἔδαφος ἀπὸ τὰς ἀκαθαρσίας τῶν τεράτων τῆς Ἀφρικῆς, καὶ μὲ τὸ αἷμα των τελοσπάντων νὰ καταστήσωσιν ἀκλόνητον καὶ ἀδιάσειστον τὸ μέγα ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεώς των»*. Προτρέπει τοὺς Πελοποννήσιους νὰ ἐπανορθώσουν ἔτσι *«τὴν προτέραν εὐκλειαν»* καὶ νὰ γίνουν ἰσάξιοι μὲ τοὺς Δυτικοελλαδίτες καὶ Νησιῶτες συναγωνιστὰς τους ¹³⁵. Ὅταν ὁ Πολυ-*

131. Αὐτόθι, σ. κζ', ξα' - ξστ', ξθ'.

132. Στις 6 Ἰουνίου τὸ Ἐθνικὸ Ταμεῖο ἐκδίδει συναλλαγματικὴ εἰς βάρος τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πολυζωίδου γιὰ ἐξόφλησιν τοῦ μισθοῦ του, ὕψους 6.700 γροσιῶν. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 21, 5 Αὐγ. 1825.

133. Βλ. Δ. Κοκκίνου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, τ. 10, σ. 295.

134. Βλ. Ν. Σπηλιάδη, ἐνθ. ἀν., 2, σ. 465.

135. Βλ. «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἐτ. Β', φ. 68, 26 Αὐγ. 1825.

ζωίδης ζητεί τόσο αίμα από τους συμπατριώτες του, τον έαυτό του τον τοποθετεί έξω από την υπόθεση; Υποθέτω ότι έχει κατατάξει τον έαυτό του προσωρινά μὲν στην κατηγορία των λογίων που διοικούν και δὲν πολεμούν, σχετικά δὲ μὲ τὸ μονιμώτερο μέλλον, όταν θὰ ἔχη συμπληρώσει τις σπουδές του, ανάμεσα στους λειτουργούς ἐνὸς ἐλεύθερου κράτους· ὁ πόλεμος εἶναι ἔργο ἄλλης κατηγορίας ἀνθρώπων¹³⁶.

Ἡ κυριώτερη ἀποστολή τοῦ Πολυζωίδη τὸ 1825 εἶναι τὸ ταξίδι του στη Μάλτα γιὰ νὰ στρατολογήσῃ μισθοφόρους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολυζωίδη, ἐστάλη στη Μάλτα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ ὁ φιλέλληνας *Maxime Raybaud*. Ἡ οἰκονομικὴ κάλυψη τοῦ ἐγχειρήματος θὰ γινόταν μὲ τρίτο δάνειο ἀπὸ τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴ· ἀλλὰ ἡ κατάστασις τῆς ἐπαναστάσεως στην Ἑλλάδα δὲν ἐνεθάρρυνε τις κερδοσκοπικὲς ἐλπίδες τῶν δανειστῶν· γι' αὐτὸ τὸ τρίτο δάνειο ναυάγησε¹³⁷.

Οἱ διαπραγματεύσεις γίνονται μέσῳ τοῦ λόρδου *Hastings*, πού βρίσκεται στην Ἰταλία καὶ πρόκειται νὰ στείλῃ διαταγὲς στη Μάλτα γιὰ ἐξαγωγή στρατιωτῶν. Ὁ ἀντιπρόσωπός του στην Ἑλλάδα συνιστᾷ νὰ σταλῇ στη Μάλτα κάποιος ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Διοίκηση¹³⁸· ὀρίζεται ὁ Πολυζωίδης γι' αὐτὴ τὴν ἀποστολή, συνοδευόμενος ἀπὸ ἓνα ὑπαξιωματικὸ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ στην ἐπιλογὴ τῶν 3.000 περίπου στρατιωτῶν¹³⁹. Ἐγκρίνεται νὰ τοῦ δοθοῦν συναλλαγματικὲς εἰς βάρος τῆς ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπῆς, ἀξίας 4.000 λιρῶν¹⁴⁰. Τὸ Ἐκτελεστικὸ ἀναγγέλλει τὴν ἀποστολὴ τοῦ Πολυζωίδη στην ἐν Μάλτᾳ ἐπιτροπὴ, τὸν συνιστᾷ καὶ ζητεῖ νὰ τὸν βοηθήσουν¹⁴¹. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπιτροπὴ πρέπει νὰ περιλαμβάνωνται ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Διονύσιος Ἰατρός¹⁴². Οἱ συνεννοήσεις γίνονται πάντα ἐν γνώσει τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Λονδίνου. Ὁ Πολυζωίδης πῆρε τις ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀποστολὴ του ἀπὸ τὴ Γενικὴ Γραμματεία· βασικὲς ἐντολὲς εἶναι ἡ τήρησις μυστικότητος καὶ ἡ

136. Στὰ τέλη Αὐγούστου πηγαίνει στην Ἀθήνα· συμμετέχει σὲ διαιτητικὲς ἐπιτροπὲς διορισμένους ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Δικαίου. Βλ. ΓΑΚ., Ὑπουργεῖον Δικαίου, φακ. 20, ἀρ. 10893, 18 Αὐγούστου 1825 καὶ 11269, 24 Αὐγούστου 1825.

137. Βλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ' ἀν., 1, σ. 276-7.

138. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἀν., Ε', σ. 259.

139. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 124, ἀρ. 12901, 30 Σεπτ. 1825.

140. Αὐτόθι, ἀρ. 12753, 29 Σεπτ. 1825.

141. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 126, ἀρ. 12938, 3 Ὀκτ. 1825.

142. Ὁ Ἰωάννης Ἰατρός ἀναφέρεται στὸ ἐγγραφο ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 126, ἀρ. 12935, 3 Ὀκτ. 1825 καὶ ὁ Διονύσιος στὸ ἐγγραφο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴ, ἀρ. 11060, 20 Αὐγ. 1825 (βλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ' ἀν., 1, σ. 386-7) καὶ στίς γραπτὲς ὁδηγίες πού πῆρε ὁ Πολυζωίδης πρὶν φύγῃ. Βλ. σημ. 143.

ἐνημέρωση τῆς ἐν Λονδίῳ Ἐπιτροπῆς ¹⁴³. Στις 11/23 Ὀκτωβρίου φθά-
νει στὴ Μάλτα καὶ γράφει πρὸς τὸν Λουριώτη καὶ τὸν Ὀρλάνδο ἐνη-
μερώνοντάς τους γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ἐκθέτοντας τὰ οἰκο-
νομικὰ ζητήματα τῆς ἀποστολῆς του. Βασικὰ εἶναι αἰσιόδοξος γιὰ τὴν
ἐπιτυχία τῆς ¹⁴⁴. Ἀλλὰ ἡ Ἀγγλία ἀνανεώνει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν ἀρ-
χὴ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἡ διοίκηση τῆς Μάλτας δὲν ἀφήνει τὸν Πο-
λυζωίδη νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ λοιμοκαθαρτήριο ¹⁴⁵. Ὁ Ἰω. Πρασακάκης, γρά-
φοντας ἀπὸ τῆ Μάλτα πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου, ρίχνει τὴν εὐθύ-
νη τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς, ὅπως τοῦ εἶπαν, στὴν ἔλλειψη «ἀρκετῆς μυ-
στικότητος καὶ φρονήσεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν» ¹⁴⁶. Παρ’ ὅλο πὺ ὁ Πολυ-
ζωίδης πετυχαίνει τὴν παράταξη τῆς διαμονῆς του ἀπὸ τὴν τοπικὴ
διοίκηση, μὲ τὸν ὅρο νὰ μὴ προβῇ σὲ στρατολογία, ἐλπίζοντας νὰ ἀλ-
λάξῃ ἡ Ἀγγλία τὸ δόγμα τῆς οὐδετερότητος, παίρνει διαταγὴ ἀπὸ τὴν
Ἑλληνικὴ Διοίκηση νὰ γυρίσῃ στὴν Ἑλλάδα ¹⁴⁷.

Ἐπιστρέφει ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἀποστολὴ του καὶ στὶς 5 Δεκεμβρίου
τὸν βρίσκομε πάλι διορισμένο σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ διαιτησίας ¹⁴⁸. Στὰ
μέσα Μαρτίου 1826 ἀγοράζει ὁ Πολυζωίδης μὲ τὸν Γρηγόριο Πρέβελα
ἓνα «ἐθνικὸ οἶκο» στὴν Ἀθήνα ¹⁴⁹. Δὲν εἶχε μὲν μετρητὰ χρήματα γιὰ
νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ταξίδι του· ἴσως ὁμως εἶχε συναλλαγματικὲς
καὶ ἐθνικὲς ὁμολογίες, πὺ δὲν μποροῦσε νὰ ἐξαγγυρώσῃ. Προφανῶς
ἡ ἀγορὰ τοῦ «ἐρειπίου» αὐτοῦ, ὅπως ἀναφέρεται σὲ ἄλλο ἔγγραφο, ἐγινε
γιὰ τὴν ἐπένδυση τῶν ὁμολογιῶν του.

Στις 16 Μαρτίου διορίζεται μαζὶ μὲ τὸν Ἰω. Πάγκαλο καὶ τὸν Κ.
Μεταξᾶ στὴ Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ¹⁵⁰, πὺ
ἔχει σκοπὸ νὰ καταστείλῃ τὴν πειρατεία, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξη καὶ νὰ

143. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 126, ἡ Γενικὴ Γραμματεία πρὸς τὸν Κ. Ἀναστ.
Πολυζωίδην, 3 Ὀκτ. 1825. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν του περνᾷ ἀπὸ τὸν Γ. Κουν-
τουριώτη στὴν Ὑδρα γιὰ νὰ πάρῃ ὁδηγίες καὶ συστατικὰ γράμματα. Βλ. Ἰ. Λι-
γνοῦ, ἔνθ’ ἀν., σ. 288-9.

144. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. ΙΔ’/17, Μάλτα 16/28 Ὀκτωβρίου 1825.

145. Βλ. Ν. Σπηλιᾶδη, ἔνθ’ ἀν., 2, σ. 478, Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ’
ἀν., Α’, σ. 752 καὶ σημ. 146.

146. Βλ. Ἰ. Λιγνοῦ, ἔνθ’ ἀν., σ. 370-1.

147. Βλ. Ἰ. Πολυζωίδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α’, σ. θ’.

148. Ἔχει νὰ ἐξετάσῃ μαζὶ μὲ τὸν Θ. Βαλιάνη καὶ τὸν Γ. Πλέσσα διαφορὰ
τοῦ Ἐπαρχοῦ Πάτμου καὶ τῶν Καλυμνίων. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 145, ἀρ. 2852,
5 Δεκ. 1825.

149. Ἡ ἀγορὰ ἐγινε μὲ δημοπρασίαν ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἐκποίτησεως ἐθνικῶν
κτημάτων ἀντὶ 6450 γροσίων. Βλ. ΓΑΚ., Οἰκονομ., φακ. 77, ἀρ. 62 καὶ ἀρ. 63, 12
Μαρτίου 1826.

150. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 164, ἀρ. 18143, 16 Μαρτίου 1826.

διενεργήση ἔρανο στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Αὐτὴ εἶναι μία ὑπεύθυνη ἀποστολή, γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται ἀπόλυτος ἔλεγχος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων· ἐκεῖ ὅμως βρίσκεται τὸ ἐλάττωμα τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς.

Ὁ Πολυζωίδης, ὁ Μεταξᾶς καὶ ὁ Πάγκαλος ὑποβάλλουν στὸ Ἐκτελεστικὸ προτάσεις γιὰ ἐπιβολὴ δασμῶν στὰ τρόφιμα καὶ τὰ ἐμπορεύματα ¹⁵¹· τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ τὸ Ἐκτελεστικὸ τὴν παραπέμπει στὸ Βουλευτικὸ, ποὺ τὴν ἀπορρίπτει σὰν ἑλλιπῶς σχεδιασμένη καὶ δύσκολα ἐφαρμόσιμη· ζητεῖ δὲ καινούργια μελέτη τοῦ προβλήματος ¹⁵². Στις 22 Μαρτίου τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομίας τοὺς ἀπευθύνει ὁδηγίες σχετικὰ μὲ τὴν εἴσπραξη τοῦ ἐράνου τοῦ περασμένου Ἰουνίου καὶ μὲ τὸ δάνειο ἀπὸ τοὺς εὐπόρους τῶν νησιῶν ¹⁵³. Στις 29 Μαρτίου ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς τὸν Μεταξᾶ, ποὺ ἔμεινε πίσω στὸ Ναύπλιο ¹⁵⁴, βρίσκεται στὴν Αἴγινα, ἀπ' ὅπου ἀπευθύνει ὁδηγίες σχετικὰ μὲ τὸ νέο ἐπαρχιακὸ σύστημα πρὸς τοὺς Δημογέροντες τῆς Σαλαμίνας. Τὴν ἐπόμενὴ μέρα θὰ εἶναι στὴν Ἀθήνα ¹⁵⁵.

Στις ἀρχὲς Ἀπριλίου μεταβαίνουν στὴ Σύρα ὅπου ἔχουν νὰ παλέψουν μὲ τὴν ἀντιπολίτευση τοῦ παλαιοῦ ἐπάρχου Ε. Δρίτζα καὶ μὲ τὴν ἀντίδραση ὄλων τῶν νησιῶν νὰ καταβάλουν τὸ ὀφειλόμενο μέρος τοῦ δανείου. Τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρηση τῶν δυνάμεων τοὺς τὰ πληρώνουν ἀπὸ τὰ δικά τοὺς χρήματα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Στὴ Νάξο, ἀπ' ὅπου στέλνουν ἀναφορὰ στὴ Διοίκηση ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴ διαίρεση τῶν κατοίκων σὲ φατρίες καὶ τὴν ἑλλειψη εὐπόρων διότι «*ἡ κατάστασις εἶναι μοιρασμένη εἰς τοὺς πολλούς*». Γιὰ νὰ καθησυχάσουν τοὺς 500 Κρήτες στρατιῶτες τοὺς, τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ συλλέξουν μόνοι τοὺς ἀπὸ τὰ νησιά τοὺς μισθοὺς τοὺς, πράγμα ποὺ κατήντησε σὲ λεηλασία, ὅμοια μὲ τὶς πειρατικὲς τὶς ὁποῖες ἐξ ἄλλου δὲν εἶχαν ἀκόμη καταστείλει ¹⁵⁶.

Στις 20 Μαΐου, παυμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου πελάγους οἱ τρεῖς, ὁ Πάγκαλος, ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Χρυσίδης, στέλνουν πρὸς τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὴ Σύρα ἑκθεση τῶν δυσχερειῶν τοὺς καὶ τῶν παραπόνων τοὺς σὰν ιδιώτες πλέον. Ἐπισημαίνουν τὴ δυσπιστία καὶ τὴν ἐχθρότητα τοῦ Ψαριανοῦ Μοναρχίδη, τὴ βάνανυση συμ-

151. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 34, 18 Μαρτίου 1826.

152. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 164, ἀρ. 18012 καὶ ἀρ. 1300, 18 Μαρτίου 1826.

153. Βλ. ΓΑΚ., Οἰκονομία, φακ. 79, ἀρ. 5046, 22 Μαρτίου 1826.

154. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 183, Πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, 20 Μαΐου 1826, ἀναφορὰ Πολυζωίδη, Παγκάλου καὶ Χρυσίδη.

155. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 171, 29 Μαρτίου 1826.

156. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 175, ἀρ. 138, Νάξος, 27 Ἀπριλίου 1826.

περιφορὰ τῶν στρατιωτῶν λόγῳ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ τους, καὶ ζητοῦν νὰ ἀποζημιωθοῦν γιὰ τὰ ἐξοδὰ τους. Δικαιολογοῦν τὴν ἀνεπάρκειά τους γιατί εἶναι δύο ἀντὶ γιὰ τρεῖς (ὁ Χρυσίδης ἦταν γραμματέας) : «οὕτω ἡμεῖς εὐρέθημεν περικυκλωμένοι μὲ τὴν ἐκτελεστικὴν δύναμιν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν μαρίαν ἐκινδυνεύσαμεν νὰ γένωμεν θύματα». Ἄν δὲν εἶχαν παυθῇ θὰ εἶχαν κατωρθώσει νὰ τελειώσουν τὴ συλλογὴ τοῦ δανείου, προσθέτουν¹⁵⁷.

Στις 24 Ὀκτωβρίου ὁ Πολυζωίδης ἀπὸ τὴν Ὑδρα ἀνανεώνει τὴν αἴτησή του γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως μιλάει γιὰ συνέχιση ἱατρικῶν σπουδῶν, γιὰ ἐξοδα ἐνὸς χρόνου, καὶ ὄχι μόνο γιὰ ἐξοδα ταξιδιοῦ, καὶ ζητεῖ χρήματα προσωπικὰ πλέον ἀπὸ τὸν Γ. Κουντουριώτη, μὲ τὴ σύσταση καὶ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μαυροκορδάτου¹⁵⁸. Εἶναι πιθανὸ ὅτι αὐτὴ ἡ παράκληση εἰσακούστηκε, καὶ ὅτι μὲ αὐτὴ τὴ χρηματικὴ βοήθεια ἔφυγε τὸ Μάϊο τοῦ 1827.

Τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1826 ὁ Πολυζωίδης συνοδεύει συνεχῶς τὸν Μαυροκορδάτο· εἶναι μαζί του στὸν Πόρο¹⁵⁹, τὸν ἀκολουθεῖ στὰ Μέθανα, ὅπου ἔχει τὴν ἔδρα του ὁ Φαβιέρος¹⁶⁰.

Λαμβάνει μέρος στὴ συνέλευση τῆς Τροιζήνας· δὲν εἶναι πληρεξούσιος τῆς Γ’ συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου, ἐπομένως δὲν εἶναι αὐτομάτως μέλος τῆς νέας συνελεύσεως. Στις 5 Φεβρουαρίου, ἐνῶ οἱ πληρεξούσιοι εἶναι χωρισμένοι σὲ δύο συνελεύσεις, τῆς Αἰγίνας καὶ τῆς Ἑρμιόνης, συνέρχεται στὸ Ναύπλιο ἡ «Συνέλευσις τῶν παρενρισκομένων εἰς τὴν Ἑλευθέραν Ἑλλάδα Μακεδόνων καὶ Θετιαλῶν τῶν ἐπαναστατησάντων μερῶν»· οἱ συνελθόντες εἶναι 85, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πολυζωίδης. Ὅρίζουν 18 ἐκλέκτορες¹⁶¹, ποὺ ἐκλέγουν στις 7 Φεβρουαρίου 6 πληρεξουσίους· σ’ αὐτοὺς περιλαμβάνεται καὶ ὁ Πολυζωίδης. Παίρνουν ἐντολὴ ἀπὸ τὴ συνέλευσή τους «ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὸν τόπον

157. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 183, πρὸς Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, Σύρα, 20 Μαΐου 1826. Γιὰ τίς συγκρουόμενες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τίς δύο κατοπινὲς ἐπιτροπὲς Αἰγαίου Πελάγους βλ. Κ. Μεταξῆ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1956, σ. 141-5, Γ. Δημακοπούλου, ἐνθ’ ἄν., σ. 205, Κ. Διαμάντη, ἐνθ’ ἄν., Ζ’, σ. 189, Ν. Σπηλιᾶδη, ἐνθ’ ἄν., 3, σ. 43 καὶ Ἀ. Λιγνάδη, Ἑρανοὶ, δάνεια, εἰσφοραὶ, δασμοὶ κατὰ τὸ 1826 εἰς τὸ Αἶγαϊον, Ἀθῆναι 1960, σ. 77 - 78.

158. Βλ. Κ. Διαμάντη, ἐνθ’ ἄν., σ. 318.

159. Αὐτόθι, σ. 368.

160. Αὐτόθι, σ. 406, 409. Γιὰ τίς κινήσεις καὶ τίς διαπραγματεύσεις αὐτὲς καθίσταται ὑποπτος στὸν Γ. Σταυρὸ· αὐτόθι, σ. 473, ὅπου περιέρρη μνεῖα περὶ «δοῦλου τοῦ Πολυζωίδη», καὶ ἀποστολῆς του στὴ Σύρα γιὰ μυστικὴ ὑπόθεσι.

161. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 37, 5 Φεβρ. 1827.

δπου συγκροτείται ήδη ή 'Εθνική Συνέλευσις» ¹⁶², δηλαδή στην Αίγινα ¹⁶³.

Μετά από τη μεσολάβηση του Church και του Cochrane συγκαλείται ή 'Εθνική Συνέλευση στην Τροιζήνα. Τήν πρόσκληση του 'Ιω. Καποδίστρια υπογράφει στις 6 'Απριλίου ό Πολυζωίδης μαζί με τους άλλους ¹⁶⁴. Διορίζεται στην 'Επιτροπή επιδιορθώσεως του πολιτεύματος, αλλά μαζί με τόν Τρικούπη, τόν 'Αντωνιάδη και τόν Σκυλίτση - 'Ομηρίδη επικαλούνται άδυναμία νά συντάξουν πολίτευμα σέ τόσο λίγο χρόνο και υποβάλλουν παραίτηση, πού δέν γίνεται δεκτή ¹⁶⁵. Στις 29 'Απριλίου υπογράφει τό τροποποιημένο πολίτευμα μαζί με τά άλλα μέλη της 'Επιτροπής και με άπολογητικό τόνο ζητούν συγγνώμη γιά τίς πιθανές ατέλειες λόγω της ταχύτητος της έπεξεργασίας ¹⁶⁶. 'Από τη συμμετοχή του στην έπιτροπή αυτή φαίνεται ότι έχει ήδη έδραιώσει κάποιον κύρος γιά την ειδίκευσή του στα πολιτικά θέματα : είναι κάτι περισσότερο από τόν λόγιο του έπιτελείου του Μαυροκορδάτου στην Α' 'Εθνική Συνέλευση. Φαίνεται πώς και στις μεταξύ Στερεοελλαδιτών και Πελοποννησίων διαμάχες κατέβαλε προσπάθειες συμφιλιωτικές ¹⁶⁷.

Οί προσωπικές του κρίσεις γιά τό έργο της συνελεύσεως της Τροιζήνας μάς παρέχονται διατυπωμένες ύστερα από έντονη δράση πολλών χρόνων. Στα «'Ελληνικά» του, γραμμένα τό 1870, δηλώνει : «'Η συνέλευσις... έψήφισε πολίτευμα τελειότερον τών προηγουμένων, συμπυκνώσασα όλην την Νομοτελεστικήν έξουσίαν εις χειρας ενός επί επταετίαν άρχοντος, καλουμένου Κυβερνήτου της 'Ελλάδος, και ώς τοιοῦτον άηγόρευσε (μετά φανεράς ενός σημαντικού μέρους άπαρεσκείας) τόν Κερκυραϊόν 'Ιω. Καποδίστριαν» ¹⁶⁸. Προκρίνει τη μορφή αυτή του πολιτεύματος από τά προηγούμενα, φαίνεται όμως νά ρίχνη σκιά στη δημοτικότητα του Κυβερνήτη· αυτά βέβαια είναι κρίσεις εκ τών υστέρων.

Μετά τη λήξη της συνελεύσεως τόν βρίσκομε στις 29 Μαΐου στη Σύρα μαζί με τόν Δρόσο Μανσόλα ¹⁶⁹ ενώ στις 25 άναχωρεί ¹⁷⁰ μαζί με τόν Πιτζιπιό γιά τη Τζιά, άπ' όπου πρόκειται νά πάρουν πλοίο γιά τό

162. Αὐτόθι, φακ. 37, 7 Φεβρ. 1827.

163. Σέ έρvano πού γίνεται στις άρχές Μαρτίου στην Αίγινα γιά βοήθεια τών 'Αθηναίων γυναικών και παιδιών ό Πολυζωίδης είναι ένας από τους συνδρομητές. Βλ. «Γενική 'Εφημερίς της 'Ελλάδος», 1827, σ. 146, 16 Μαρτίου.

164. Βλ. Ν. Σπηλιάδη, ένθ' άν., 3, σ. 234.

165. Βλ. 'Α. Μάμουκα, ένθ' άν., Η' σ. 41 - 42.

166. Αὐτόθι, σ. 133.

167. Βλ. 'Α. Πολυζωίδου, Τά Νεοελληνικά, Α', σ. ι'. Πρβλ. Σ. Τρικούπη, ένθ' άν., Δ', σ. 269.

168. Βλ. 'Α. Πολυζωίδου, Τά 'Ελληνικά, Β', σ. 335-6.

169. Βλ. Κ. Διαμάντη, ένθ' άν., Η', σ. 246, (286).

170. Αὐτόθι, (287).

Λιβόρνο. Φεύγει μὲ ἓνα γράμμα τοῦ Μαυροκορδάτου¹⁷¹ καὶ μὲ ἄλλα συστατικά. Τὸ γράμμα αὐτὸ προφανῶς ἀπευθύνεται στὸ μητροπολίτη ‘Ιγνάτιο στὴν Πίζα, ποὺ τὸ λαμβάνει στὶς 8/20 ‘Ιουλίου¹⁷². ‘Ο μητροπολίτης συναντᾶται στὴν Πίζα μὲ τὸν Πολυζωίδη, ποὺ εἶναι σταλμένος ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ νὰ γεφυρώσῃ μιὰ σιωπηλὴ ψυχρότητα καὶ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν δύο. ‘Ο ‘Ιγνάτιος τοῦ ἐκθέτει τὴν ἀπογοήτευσή του ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ ὑπόσχεται συμφιλίωση καὶ λήθη τῶν περασμένων κατὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Πολυζωίδη. ‘Ο ‘Ιγνάτιος τοῦ παρέχει θερμὰ συστατικά γράμματα γιὰ ἀνθρώπους στὴν ‘Ελβετία καὶ τὴν Ἄνω Γερμανία. Σκοπεύει νὰ συναντήσῃ τὸν ‘Εϋνάρδο στὴ Γενεύη. Συναντᾷ ἐπίσης τὸν Αὐθέντη Καρατζᾶ, ἀποφεύγει ὁμως μὲ πολιτικότητα νὰ ἀναμειχθῇ στὸ «ἄσπονδον μῖσος» μεταξὺ τοῦ Αὐθέντη καὶ τοῦ ‘Ιγνατίου¹⁷³.

Φαίνεται ὅτι ὁ ‘Ιγνάτιος συμπάθησε τὸν Πολυζωίδη, ἀφοῦ μάλιστα ὁ μητροπολίτης ἐκφράζει τὸ παράπονο στὸν Μαυροκορδάτο ὅτι δὲν εὐεργέτησε ποτὲ τὸν προστατευόμενό του¹⁷⁴. Ἀπευθύνει δὲ πρὸς τὸν Καποδίστρια συστατικὸ γράμμα μὲ τὰ ἐξῆς θερμὰ ἐπαινετικά λόγια : «Σᾶς ἐσύστησα τὸν Πολυζωίδην, ἔχει ὅγιᾶ νοῦν, καλὰς ἀρχάς, ἱκανὰς γνώσεις καὶ ἡξεύρει καὶ γλώσσας ὥστε τελειοποιούμενος θέλει σταθῇ χρήσιμος εἰς τὴν Πατρίδα· ἂν καὶ τὸ φέρεσιμόν του ἐστάθῃ καλὸν εἰς τὴν ‘Ελλάδα, ὥστε θέλετε τὸ μάθει φθάνοντες, εἶναι δίκαιον νὰ τὸν προτιμήσετε ἀπὸ ἄλλους»¹⁷⁵.

Ἐπὶ τέλους πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ Παρίσι, πραγματοποιῶντας τὶς τόσο ταλαιπωρημένες καὶ συχνοαπατημένες ἐπιθυμίες του, ὑποθέτω, μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ Κουντουριώτη¹⁷⁶. Γιὰ τὶς σπουδές του στὸ Παρίσι, τὴ διαμονή του ἐκεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι περνᾷ δυνατὲς ἀπογοητεύσεις καὶ ἀγωνίες, τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀντικαποδιστριακὸς ἀπὸ τὴν ἀρχή¹⁷⁷ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν παλαιὸ του δάσκαλο Μινωίδη Μηνᾶ¹⁷⁸ δὲν ἔχω ἄλλες πληροφορίες. ‘Ο ἴδιος ὁ Μηνᾶς τὸν συκοφαν-

171. Βλ. Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου Μουσείου Μπενάκη (146), φακ. 19, ἀρ. 1164, 27 Μαΐου 1827.

172. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ‘Ιγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, Ἀθήναι 1959 - 1961, Β', σ. 265.

173. Αὐτόθι, σ. 269 - 70.

174. Αὐτόθι, σ. 278.

175. Αὐτόθι, σ. 291.

176. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 49.

177. Βλ. ΓΑΚ., Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, φακ. 16, ἀρ. 004707, 10 Ἰουνίου 1829.

178. Βλ. Μινωίδη Μηνᾶ, Ἐλεγχος Προδοτῶν, σ. 18.

τεϊ πολὺ ἐντονα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπολογίζω πολὺ ὅσα γράφει. Παρ' ὅλο πὺ ἀποδίδει τὴν ἐπάνοδο τοῦ Πολυζωίδη σὲ πρόσκληση τοῦ Μαυροκορδάτου νὰ δημοσιογραφήσῃ, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πολιτικὴ του μερίδα¹⁷⁹, νομίζω ὅτι ἔχει ἄδικο, τόσο περισσότερο καθ' ὅσο ὁ Πολυζωίδης προσπαθεῖ νὰ ἐργασθῇ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ Καποδίστρια.

Σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Καποδίστρια στὶς 12 Μαΐου 1830 ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ 'Εὐνάρδος τοῦ συστήνει τὸν Πολυζωίδη, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε ἀπὸ τὸν 'Ιγνάτιο. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ, ὁ 'Εὐνάρδος τοῦ ἔδωσε 400 φράγκα ἀπὸ τὰ χρήματα πὺ εἶχε προορίσει ὁ Λεοπόλδος γιὰ βοήθεια τῶν ἐπαναπατριζομένων 'Ελλήνων, στὰ ὁποῖα προσέθεσε ὁ ἴδιος ἄλλα 100, καὶ φροντίζει γιὰ τὴν ἐπάνοδό του¹⁸⁰. Ἦδη ἀρκετὲς μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 11/23 'Ιουλίου 1830 ὁ Πολυζωίδης ἔχει φθάσει στὸ Ναύπλιο¹⁸¹.

Νομίζω ὅτι ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ δυναμικὴ δράση τοῦ Πολυζωίδη — ὅταν ἐντάσσεται μὲ γνώσεις καὶ ἰδανικὰ σὲ μιὰ πολιτεία μὲ νόμους καὶ παρανομίες. Τὴ στάση του ὡς τώρα πρέπει νὰ τὴν κατανοήσωμε πλησιάζοντας περισσότερο πρὸς τὴ θέση του. "Ὅταν ξεσπᾷ ἡ ἐπανάσταση εἶναι δεκαεννέα ἐτῶν : τὸν δικαιολογοῦμε γιὰ τὴν ἀποχή του ἀπὸ τὰ κοινά. Διανοούμενος, ἴσως ἀπὸ τὴ φύση του ὄχι πολεμιστῆς, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους πὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ δικὴ τους ἐλευθερία καὶ γιὰ ὅ,τι ἔχουν συνδέσει μὲ τὴ δικὴ τους γῆ : ἴσως ἔτσι πρέπει νὰ καταλάβωμε τὴν ἀποχή του ἀπὸ τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἐνθουσιώδης εἶναι μόνο σὲ ἓνα ζήτημα : νὰ προσφέρῃ ἀξιοποιῶντας τὶς δυνάμεις του. Τὴν προσφορά του τὴν καθορίζει στὸν πολιτικὸ - διοικητικὸ τομέα. Τὴν ἀναβάλλει ὅμως ἔως ὅτου τελειοποιηθῇ μὲ σπουδὲς στὸ ἐξωτερικόν. Τελικὰ ἡ προσφορά του στὴν ἐπανάσταση εἶναι δευτερεύουσα, σχεδὸν μηδαμινή, ὁ ἴδιος δέ, ἀπογοητευμένος, μένει μὲ τὴν ἐντύπωση τῆς ματαιότητος τῆς παρουσίας του.

179. Βλ. Μινωίδη Μηνᾶ, *La Grèce Constituée*, σ. 97.

180. Βλ. Σ. Θεοτόκη, *'Αλληλογραφία 'Εὐνάρδου - Καποδίστρια, 'Αθήναι 1929*, σ. 305.

181. Βλ. Ἀρχεῖον Σούτσου Μουσείου Μπενάκη (46), φακ. 19, ἀρ. 752, 11/23 'Ιουλίου 1830, ἐπιστολὴ Ρίζου - Νερουλοῦ πρὸς τὸν Μ. Σούτσο στὸ Παρίσι.